

Rejim ve Öğretmenler Arasında Bir Meslek Kuruluşu: İstanbul Muallimler Birliği (1918-1936)*

Enes Özkan** & H. Aliyar Demirci***

Öz

Türkiye'nin sivil toplum tarihi içinde gönüllü meslek kuruluşları sayıca azdır. Makale, Cumhuriyet öncesinde kurulmuş, 1936'da baskıyla kapanmak zorunda kalmış, en uzun ömürlü öğretmen kuruluşu İstanbul Muallimler Birliği'ni incelemektedir. Osmanlı modernleşmesinin hangi aşamasında öğretmenler meslek kuruluşları kurarak teşkilatlanmıştır? İstanbul Muallimler Birliği diğer öğretmen kuruluşlarından nasıl farklılaşmıştır? Mütareke, Milli Mücadele ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde hangi politik ve bürokratik faktörlerin etkisinde yaşama mücadelesi vermiştir? Siyasal rejimler ve meslek camiasıyla hangi ilişkileri kurmuştur? İki farklı politik rejimde ve konjonktürde bir meslek kuruluşunu yaşatmanın güçlükleri nelerdir? İstanbul Muallimler Birliği, Cumhuriyet öncesi ve sonrası modern eğitim kurumlarında çalışan her kademedeki kadroları içerir. Merkezî devletin zayıfladığı zamanlarda daha serbest, güçlendiğinde daha kontrol altında bir kuruluş olmuştur. Rejimin otoriterlik düzeyi arttıkça serbest bir meslek kuruluşu olmaktan çıkmıştır. İstanbul Muallimler Birliği'nin maruz kaldığı süreç, ülkemizde sivil topluma dair kapasitenin Cumhuriyet öncesinde teşekkül ettiğini, Tek Parti Rejiminin bunu sekteye uğrattığını gösterir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Muallimler Birliği, Öğretmen Örgütlenmesi, Meslek Kuruluşları, Sivil Toplum.

A Professional Organization Between the Regime and Teachers: İstanbul Teachers' Union (1918-1936)

Abstract

Voluntary professional organizations are relatively few in the history of civil society in Turkey. This article examines the İstanbul Teachers' Union (İstanbul Muallimler Birliği), the longest-standing teachers' organization established before the Republic, which was forced to shut down under pressure in 1936. At what stage of Ottoman modernization did teachers begin to organize through professional associations? How did the İstanbul Teachers' Union differ from other teachers' organizations? What political and bureaucratic factors influenced its struggle for survival during the Armistice period, the War of Independence, and the Early Republican era? What kind of relationships did it establish with political regimes and the professional community? What were the challenges of sustaining a professional organization under two different political regimes and conjunctures? The İstanbul Teachers' Union encompassed staff at all levels working in modern educational institutions both before and after the Republic. It operated more freely during times when the central state was weakened, and came under tighter control when the state grew stronger. As the authoritarian nature of the regime increased, it ceased to function as an independent professional organization. The experience of the İstanbul Teachers' Union reveals that the foundations of civil society in Turkey were laid before the Republic, but were disrupted by the Single-Party Regime.

Keywords: İstanbul Teachers Union, Teacher Organization, Professional Organizations, Civil Society.

*Bu makale "Tek Parti Rejiminde Bir Sivil Toplum Kuruluşunun Evrimi: İstanbul ve Ankara Muallimler Birliği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Serbest Araştırmacı | enesozkan10@gmail.com | ORCID: 0000-0003-1379-675X

***Prof. Dr. | Pamukkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ademirci@pau.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3079-8204

DOI: 10.36484/liberal.1662858

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 30, Sayı: 118, Bahar 2025, ss. 167-198.

Gönderim Tarihi: 21 Mart 2025 | Kabul Tarihi: 17 Haziran 2025

Giriş

Meslek kuruluşları, meslek mensuplarının mesleği benimsemesine, mesleğin çalışma şartlarının iyileştirilmesine, mesleğe esas teşkil eden iş ve faaliyetin içeriğinin olgunlaştırılmasına hizmet eden, onların toplumda statü sahibi olmasına, değer ve itibar görmesine katkıda bulunan kuruluşlardır. Bir mesleğin profesyonelleşmesi farklı aşamalardan oluşur. Mesleğe ait kuruluşların varlığı, tanınırlığı burada önemli bir aşamadır. Mesleğin niteliğine göre meslek kuruluşlarıyla sendikalar aynı alana hitap edebilir. Ancak sendikalar mücadelecidir ve çatışmadan kaçmaz, meslek kuruluşları ise bütünleştirmeyi amaçlar. Sendikalar menfaatlerin korunmasında daha hassastır, kişilerle ve kurumlarla çatışmadan kaçınmazlar. Mesleki birlikler ise meslek topluluğu oluşturmaya, bir statü inşa etmeye çalışır. Meslek kuruluşu mesleğe ait bilgi birikimini takip etmek, güncellemek gibi dikkatlere sahiptir. Sendika dendiğinde çalışma şartlarını, ücretleri müzakere etmek ilk başta akla gelir (Rego, Varanda, 2010: 1251). Nihayetinde ikisini kesin hatlarıyla ayırmak mümkün değildir.

Öğretmen meslek kuruluşlarının teşkilatlanması açısından bakıldığında pek çok dernekte olduğu gibi İkinci Meşrutiyet Türkiye'si öne çıkar. İlk öğretmen organizasyonları da bu devrede kurulmuştur. Osmanlı modernleşmesi uzun on yıllar içinde kapsamlı bir değişim politikası izlemiş, geleneksel eğitimden modern bir eğitim düzenine geçmiştir. Devletin okullaşma politikası, farklı kademelerde öğretmen istihdamının artmasına sebep olmuştur. Bu da bir meslek grubunun doğuşuna yol açmıştır. Meslek mensuplarının dernekleşmesinde, çok farklı kademede, çok sayıda okulu barındıran büyük bir merkez olarak İstanbul önemli bir şehirdir. Diğer bazı taşra şehirlerinde de öğretmen kuruluşları bu dönemde kurulmuştur. 23 Nisan 1920 sonrası Ankara bir hükümet merkezine dönüşmüştür. Şehirde okul sayısı ve öğretmen sayısı az olmakla birlikte burada da bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Kısa sürede bu teşkilat form ve nitelik değiştirerek bakanlığın himayesinde, bütün ülkeye dönük kapsayıcı bir kuruluşa dönüştürülmüştür.

Makale Meşrutiyeti Cumhuriyet'e bağlayan bir zaman diliminde kurulan ve yaklaşık 18 sene yaşayan, ilk adıyla Muallimler Cemiyeti (kuruluşu: 9 Mart 1918) daha sonra benimsediği adıyla (2 Ağustos 1925) İstanbul Muallimler Birliği'ni (İMB) ele almaktadır¹. Makale rejim değişikliklerinin yaşandığı bir devrede, ülkenin en büyük şehrinde kurulmuş bir meslek kuruluşunun varoluşunu, ayakta kalma mücadelesini iki farklı başkentte (İstanbul, Ankara) öğretmenlerin siyasî rejimle ve bürokrasiyle kurduğu ilişkileri irdelemeyi

1 Metin içinde bu kuruluş, İstanbul Muallimler Birliği (İMB) adını alıncaya kadar Muallimler Cemiyeti (MC) şeklinde kısaltılacaktır.

de amaçlamaktadır. Çalışma bir yönüyle Osmanlı-Türk modernleşmesi içinde ortaya çıkan rüşeym/embriyon halindeki bir kamunun, “maarif kamusunun” bir köşesine ışık tutmaktadır.

Literatürde birincil kaynaklara giderek İstanbul’daki Muallim Cemiyetini (MC) zikreden ilk bilim adamı, ilk baskısı 1978’de yayımlanan eseriyle [*Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)*] eğitim tarihçisi Yahya Akyüz’dür (2012: 196-197, 391-393). Çok sonra Zeki Sarıhan, *Milli Mücadelede Maarif Ordusu* isimli eserde (ilk baskı: 2013), Cemiyetin 1918-1923 arası faaliyetlerine ve ilişkilerine geniş bir şekilde yer vermiştir. (Sarıhan, 2019: 171-225). Sarıhan bu kesiti dönemin eski alfabe- deki gazetelerini tarayarak ortaya koymuştur. Yunus Pustu *Türkiye’de Muallim Cemiyetleri* başlıklı yüksek lisans tezinde Cemiyet’in 1918-1924 arası kesitine yer vermiştir (2014: 29-40), Enes Özkan *Tek Parti Rejiminde Bir Sivil Toplum Kuruluşunun Evrimi, İstanbul ve Ankara Muallimler Birliği* başlıklı yüksek lisans tezinde (2019) ise derneğin bilhassa 1922-1935 arasında yayında olan süreli yayını *Muallimler Mecmuası* ve genel kurul raporlarını taramış, her iki alfabede neşredilmiş birincil kaynakları kullanmış, Mütareke, Milli Mücadele ve Cumhuriyet devrelerini birbirine bağlayacak bütünlüklü bir anlatıma ulaşmaya çalışmıştır. Bu anlatımın içine ayrıca Ankara’daki Muallim Birliğini de yerleştirmiştir. Aynı bütünlüklü anlatım ve birincil kaynakların kullanımı- nı, Pustu’nun *Türkiye Muallimler Birliği* isimli kitabında da görebiliriz (Pustu, 2022). Eser, Özkan’ın eserinin tersine bu sefer Muallim Cemiyeti’nden sonra (1920 Temmuz) Ankara’da kurulan Muallime ve Muallimler Birliği’ni kısa süre sonraki adıyla Türkiye Muallimler Birliği (TMB) merkeze alır, İstanbul’a da bu Birliğin bir şubesi olarak diğer şubelerin yanında yer verir (2022: 126-133, 281-286). Pustu’nun kitabı taşradaki Birlikleri de kapsayacak şekilde ülkemizdeki tüm Muallim birliklerine dönük derli toplu ilk çalışmadır. Bu kaynakların dışında konuyla ilişkili bilhassa 2000’li yıllarda yayımlanmış makaleler de bulunmaktadır (Kısa, 2020; Pustu, 2022b).

Muallimler Cemiyeti, başlangıçta tüzüğü itibarıyla öğretmenler arasında meslek hukukunu korumayı amaçlayan, meslek mensupları arasında yardımlaşmayı, dayanışmayı öne çıkartan bir kuruluştur (Kısa, 2020: 214-215). Tüzükte öne çıkan yardımlaşma ve dayanışma esaslı çalışma fikri, 19. asrın başında Avrupa’daki ilk öğretmen örgütlenmelerinde de dikkat çeken bir özelliktir (Novoa, 2020: 53). Cemiyet bilhassa bir süreli yayına (*Muallimler Mecmuası*) kavuştuktan sonra (1922), mesleğin kendisine dair tekliflerde bulunan, mesleğin icrası ve kapsamı üzerinde farklı yaklaşımları paylaşan, bunlar üzerine düşünen, teklifler sunan bir alanda ilerlemiştir. Bazen şartlar onu bir

sendika gibi davranmaya zorlamış, hatta bunu sergilemediğinde de eleştiri konusu olmuştur.

Öğretmenler ve Meslek Kuruluşları

Öğretmenlik hem bir profesyonel bir meslek hem de bir kamu görevidir. Novoa'ya göre profesyonelleşme ilk basamakta bir grup bireyin yani öğretmenlerin belirli bir sosyal alanı işgal etmesi ve çalışma saatlerinin çoğunu (veya tamamını) bu faaliyete ayırmasıyla başlayan bir süreçtir. Bu süreci devlet müdahalesiyle gerçekleştirilen eylemlere atıfta bulunmadan anlamak imkânsızdır (Novoa, 2000: 47). Öğretmenler eğitim işlevini yerine getirirken modern devletin oluşturduğu bir bürokratik cihazın, eğitim bürokrasisinin içindedirler. Bu cihazın içinde ders verirler, bilgi ve değerleri aktarırlar. Eğitim-öğretimin yanı sıra kültürün de üretilmesine katkıda bulunurlar (Eisantsadt, 2007: 16-17). İçlerinden yazar ya da düşünür hatta yayıncı da çıkabilir. Bu tarafıyla ülkelerin kültürel seçkinleri arasında onlar da yer alır. Bu çeşitlilik içinde öğretmenleri kendi meslekleriyle ilişkili sivil organizasyonları kuran, geliştiren kişiler olarak da izlemek mümkündür. Öğretmenler devletin merkezîyetçiliği içinde yukarıdan aşağıya tesis edilen, dikey ilişkilerin ege-men olduğu büyük bürokratik bir teşkilatın rahmi içinde çalışırlar. Modern devletin içinde eğitim kurumunun nitel ve nicel büyümesinin yanında çoğulcu, özgür bir ortamın buna refakat etmesi, öğretmenlerin meslektaşlarıyla yatay ilişkileri de içeren bir çalışma düzeni, bir örgüt iklimi oluşturmaya, bir kamusal alanın da ortaya çıkmasına yardımcı olur. Bu kamusal alan eğitim-öğretim kadrolarının okul dışında meslek kuruluşları, dernekler, yayınevleri, süreli süresiz yayınlar, ve benzerlerinin yarattığı ortamda iletişime, müzakereye, konuşmaya dayanır. Lang'a göre sivil toplum bir örgütsel hayat, bir toplum biçimi bunların yanı sıra onlara refakat eden bir kamusal alandır (akt. Topçuoğlu, 2023: 100). 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında Orta Avrupa'nın Almanca konuşan kesiminde şehir merkezli oluşumların sivil topluma nasıl zemin oluşturduğu anlatılırken, bir tarafta iş adamları, sanayiciler, yöneticiler diğer tarafta, avukatlar, din adamları, gazetecilerin yanında orta dereceli okulların öğretmenleri ve profesörler zikredilir. Bu bütünlüğün içinde eğitimcilerin varlığı dikkat çekicidir (Kocka, 2010: 72).

Eğitim kurumu; okul kurma, öğretmen yetiştirme, istihdam etme, müfredat oluşturma, ders kitapları hazırlatma veya kaleme alınanları kontrol etme, bunları yenileme, sistemin çıktılarını tâkip etme ve benzerleri gibi farklı farklı faaliyetleri, bu faaliyetlerin içindeki yapıları içerir. Kapsamı geniştir, çok tarafı ilgilendirir. Ulus-devletlerin hikâyesi, bunları standartlaştırma tarihi-

dir. Şüphesiz öğretmenler, öncelikle eğitim-öğretim faaliyetini icra eden, bilgiyi paylaşan, değerleri aşıl原因an yönleriyle modern eğitim kurumunun aslı unsurudur. Onların profesyonelleşme, bir meslekî topluluğa dönüşme, statü sahibi olma çabaları ve mücadeleleri tarihi, bir ülkede sivil toplumun gelişim tarihinden ayrıştırılarak ele alınamaz. Liberal demokratik toplumlarda eğitim kurumunun çevresinde, zamanla bir kamusal alan da oluşur. Bu sürecin içinde, meselenin bir ayağını da meslek mensuplarının profesyonelleşmesi oluşturur. Meslekleşmenin bir yönü de öğretmenlerin serbestçe teşkilatlanma imkânı bulmasıyla ilişkilidir.

Öğretmenlerin geniş anlamıyla memur olması, onların bir araya gelmelerini ve örgütlü meslekî bir topluluğa dönüşmelerini kolaylaştırmaz. Öğretmenler bu yönüyle dezavantajlıdır. Modern merkezîyetçi devlet en büyük işverendir. Öğretmenin istihdam ve işe kabul şartlarını, çalışma şartlarını, onların yetiştireceği öğrencilerin kurumlara kabul şartlarını belirlemesi ve meslekî süreçlere sürekli müdahil olma hakkı; mesleği icra ederken kullanacağı materyale karışma (merkezîyetçiliğin derecesine göre), eğitim süreçlerinin çıktılarını tâkip etme, kontrol etme yetkileri bu işi sevk ve idare eden bürokrasiye kapsam ve içerikle ilişkili geniş bir inisiyatif sağlamaktadır. Öğretmen organizasyonları sivil toplumun bir parçasıdır; ancak ulus-devletlerin doğrudan kontrol ettikleri büyük, geniş eğitim öğretim alanında o sistemin bir parçası olarak bağımsız yaşamalarında zorluklara muhatap olurlar. Öğretmen meslek kuruluşlarının ayak bastıkları zemin, ilişkileri diğer meslek kuruluşlarına göre durumlarını farklılaştırır, onlar engebeli bir arazide yol alırlar. Konu eğitim olduğunda devletin bu konuda yarattığı kapasite yıllar içinde teşekkül eder. Tıpkı siyasal kuşaklar (Rintala, 2003: 303) gibi bir meslek kamusunun ortaya çıkması için aynı tecrübeyi yaşayan birkaç kuşağın olması gerekir. Kamu burada, bir izlerçevre/dinlerçevre bir şeyin kitlesi anlamında kullanılmaktadır (Dellaoğlu, 2020: 232). Bu kamunun aleniyet kazanmasını, kamusal alanın sınırlarını devletin merkezîyetçilik derecesi, siyasal rejimin niteliği tayin eder. Nefes alıp alamaması serbest ve hür bir ortama bağlıdır.

Modernliğin tarihi içinde demokratik ve çoğulcu patikada ilerlediğimizde sivil toplum alanının genişlemesi ve pekişmesi gibi bir vaka vardır. Bu genişleme kamusal alanın da genişlemesi hatta farklı kamuların oluşması tarihidir. Kamu, mekânsal, fiziksel planda olmayan, ama akıl yürütülen, sayısız muhakemenin yapıldığı, bazen bir müzakereye dayanan, bazen bir çekişmeyi içeren, pek çok tâkip ve dikkatlerin tezahürü fiziksel planda olmayan, dolaşısıyla soyut bir kavramdır (Küçükalp, 2022). Sivil toplum zemini, ulusun sorunları hakkında düşünen farklı kamuları ortaya çıkarır. Eğitim kurumunda safları öğrenciler, veliler, öğretmenler ve devlet oluşturur. Geniş bir kitle

farklı seviyelerde, eğitimle ilişkilidir. Bunun modernleşme süreci içinde farklı tecrübelerle konu olduğu tahmin edilebilir.

Modern ulus-devlet, 19. asırdan 20. asra uzanan evrede bir milli bir eğitim Avrupası yaratmıştır. Belli yaş grupları için eğitim zorunlu kılınmış; bürokrasisi, okulları ve öğretmenleriyle bu sistem işletilmiştir. Fransa bu sistemin en belirgin örneğidir. Modernleşme öğretmenlik mesleğini özel bir eğitime bağlamış, pedagoji bir bilim olarak kabul edilmiştir. Farklı eğitim öğretim yöntemleri geliştirilmiş, bunların öğretilmesine ilişkin bir yüksek öğretim sistemi inşa edilmiştir. Öğretmenler, eğitimleri ve çalıştıkları kurum itibarıyla bir bütünlüğe kavuşmuştur. Bu bütünlük onların bir meslekî bir topluluğa dönüşmelerine yardımcı olmuş, meslekî birliklerde, sendikalarda buluşmalarına vesile olmuştur. Profesyonel bir meslek olarak öğretmenliğin, meslek bilgisinin iyileştirilmesine, standartlarının yükseltilmesine, meslek mensuplarına bir topluluk olduğu bilinci aşılmasına hizmet etmiştir.

Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Sivil Toplum

Türkiye'de sivil toplumun evrimine bakıldığında, kayda değer ilk aşama İkinci Meşrutiyet, Mütareke ve Millî Mücadele yıllarının çoğulculuğu, canlı bir dernek-parti ve basın-yayın hayatıdır. Hem İttihat ve Terakki'li yıllarda ve hem Mütareke devrinde inişli çıkışlı bir seyir içinde, başkent İstanbul'da siyasal, sosyal, kültürel farklılıkların temsil edildiği etkileyici bir örgütsel hayat dikkat çeker (Alkan, 1998: 106-108). Ülke coğrafyasında İstanbul, İzmir, Balkan Savaşında kaybedilinceye kadar Selanik (Tekeli, İlkin, 2003) gibi önemli merkezlerden taşraya intikal eden bir tecrübe söz konusudur. Bu durum Batı'yla ilişkiler, bazı şehirlerdeki ticaretle bağlantılı gelişmeler kadar, Osmanlı modernleşmesi kapsamında eğitim alanında atılan adımların, yıllar içinde modern okullarda farklı tahsiller almış insan sayısının artmasının sonucudur.

İncelenen devrede, Türkiye'de siyasal rejim değişikliği yaşanmış, başkent değişmiş, rejim meşrutiyetten cumhuriyete geçmiş, parti rejimi dalgalı bir seyir tâkip etmiştir. İttihat ve Terakki etkisindeki bir tek parti rejiminden Mütareke Devrine oradan Kurtuluş Savaşı kesitine ve ardından Cumhuriyet rejimi içinde bir tek parti rejimi dönemine adım atılmıştır. Dankwart A. Rustow'un siyasal partilerin gelişimi açısından yaptığı sınıflandırmayı (akt. Tunçay, 1989: 21) 1918-1923 arasında sivil toplumun gelişimi bakımından da kullanabiliriz. Buna göre 1908-1913 arası bir genişleme, 1913-1918 arası bir "kasılma devri"dir. Bunun devamında ise 1918-1923 arasında tekrar bir genişleme, 1923-1945 arası sivil toplum alanında tekrar bir "kasılma" devresidir, süreç dalgalı bir seyir izlemiştir. MC'nin bir genişleme devrinde doğup 1936'ya ka-

dar yaşayabilmesi dikkat çekicidir. Öğretmen camiasının iki başat kuruluşu, İstanbul'daki MC, başkent ve rejim ve değişiklikleri kapsamında bu kuruluşu kendi rahmine çekmeye çalışan Türkiye Muallim Birliği (TMB) (1920-1928) bu süreçte karşı karşıya gelmiştir. İstanbul'daki teşkilat, TMB'ye karşı teslim olmuş ve bu Birliğin bir süreliğine şubesi olmuştur (Ağustos 1925).

Sürecin bu yönde ilerlemesinde Tahrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925) sonrası iklimin etkisi vardır. Dernekler bu iklimden olumsuz etkilenmiş, rejimin tek parti rejimine dönüşmesiyle örgütsel hayat tedricen daralmıştır. CHF II. Büyük Kongresi sonrası parti tüzüğünde yapılan değişiklikle (1927) siyasî, sosyal, kültürel, iktisadî amaçlı bütün derneklerin yönetimine partinin müdahalesini mümkün kılan bir düzenleme (Öz, 1996: 77), burada önemli bir dönemeçtir. Bir parti, tüzüğüyle parti dışındaki örgütsel hayata müdahale etmiştir. Türk Ocakları gibi çok şubeli aktif bir kuruluş (kapanması: 1931), Türk Kadınları Birliği (kapanması: 1935) gibi modernliğin timsali, kadın hareketinin başını çeken bir dernek, kontrol altına alınmış, birkaç yıl daha varlıklarını sürdürmüştür. Rejimin çoğulculuğunu tamamen yitirmesine dair durum tespiti yapılırken bu kuruluşlar özellikle zikredilir (Koçak, 1988: 114). Bu süreçler sınırlı plüralizmin tasfiyesi (Özbudun, 2011: 98-99), rejimin otoriter rejimle totaliter rejim arasında salınması (Zürcher, 2012: 95) tespitleri içinde değerlendirilmelere konu olmuştur. Bunlardan tamamen farklı sebeplerle 1928'de TMB Genel Merkezi'nin aniden kapanmasıyla, muallim birlikleri serbest kalmış, ancak sivil toplumu beslemekten çok onu kansız bırakacak dinamikler belirleyici olmuştur. İstanbul'daki kuruluş da bundan nasibini almıştır.

Osmanlı Modernleşmesi İçinde Maarif ve Öğretmen

Milli devletlerde devlet vatandaş ilişkisi, öncelikle zorunlu eğitim ve askerlik vasıtasıyla kurulur. Modern devlet kendini inşa ederken eğitimden de yararlanır, devletin merkezileşmesi, okul şebekesi, öğretmen kadrosu, standart müfredat gibi etkin, etkili araçlarla sağlanır. (Gellner, 1992: 76). Eğitim, devlet iktidarının yoğunlaşması ve genişlemesine büyük katkı sağlar, resmi eğitim aygıtı, devlet kapasitesinin parçaları içinde önemli bir parçayı oluşturur. Çoğu Avrupa ülkesinde, 18. yüzyılın sonlarına doğru, sosyal ve ekonomik hayatın örgütlenme biçimindeki derin değişikliklerle bağlantılı biçimde, devlet birincil faaliyet olarak eğitime adanmış bir meslek grubunun ortaya çıkması için elverişli şartlar yaratmıştır. 18. yüzyılın sonundan itibaren toplumun eğitimle ilgisi üst düzeyde olmuş, bu ilgi devletin müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Yeni devletler, "öğreten devlettir". (Novoa, 2000: 49). Modern devletin, eğitimle ilgili süreçler üzerinde kontrolü artırmıştır, P. Bourdieu'ya göre devlet insan-

ların dünyayı tasavvur etme, yeniden üretme süreçlerini kontrol etmeyi çalışmıştır (akt. Novoa, 2000: 49). Öğretmen de bu sürecin yapıtaşıdır.

Osmanlı maarifinde de modernleşmenin beşeri unsuru öğretmen ve öğrencidir, bununla birlikte öğretmenliğin profesyonel bir meslek haline gelmesi zaman almıştır. 1908 Meşrutiyet İnkılabı sonrası öğretmen derneklerinin kurulmasını, meslek ya da öğretmen dergilerinin sayılarının artmasını (Akyüz, 2012: 197), Osmanlı modernleşmesinin doğasına bağlayabiliriz. Bu modernleşme, iktisadi gelişmeler, şehirleşme gibi dinamiklerle değil de maarif merkezli dinamiklerin, büyük politik değişimlerin, bunların sosyal mobilizasyonu sağlayacak sonuçlarıyla ilişkilidir (Birinci, 1990: 25-27). Modernleşme öncelikli olarak bir devlet modernleşmesidir. Tanzimat'la merkezîyetçi bürokratik bir yapı tesis edilmiş, eğitim de merkezî bir idare üzerinden teşkilatlandırılmıştır. Tanzimat devrinde medrese eğitiminin yanında gittikçe genişleyen yeni modern okul sistemi tesis edilmiştir. Yeni okullar sayıca artmış, yıllar içinde de çeşitlenmiş, II. Abdülhamit devrinde ise aynı yönde büyük bir sıçrama yaşanmıştır (Alkan, 2008; Somel, 2010; Fortuna 2005). Öğretmenlik eğitimini veren okulların açılması, mezunlar vermesi, zaman içinde sayılarının artması mesleğin daha da öne çıkmasını, sivrilmesini sağlamıştır. Öğretmen de bu farklılaşma içinde medresenin müderrislerinden ve cami hocalarından ayrılmıştır.

II. Mahmut zamanında kurulan Maarif Nezareti, 20. yüzyılın başında sıbyan (ibtidâî), rüştiye, idadi, sultani ve Darülfünun'un yanı sıra çok sayıda meslek okuluyla geniş bir coğrafyada her basamakta dev bir bürokratik teşkilat oluşturmuştur (Erdoğan, 2002). Nezaret, kurumsal yapısı itibarıyla geleneksel eğitim kurumlarının dışarıda tutulduğu seküler, merkezileşmiş bir örgütlenmedir. Bünyesinde kuruluşundan itibaren on yıllar içinde yeni hiyerarşiler ve normlar oluşur (Erdoğan, 1995). 19. asrın ikinci çeyreği içinde okul sisteminde başlayan değişiklik takip eden yıllarda, öğretmen kadrosunun genişlemesine sebep olur. Bu kadronun, mesleğin farklı sorunlarını kendi aralarında, kendi meslek kuruluşları üzerinden konuşmaları o yüzyılın içinde mümkün olmaz, kurumsal muhatap Maarif Nezareti'dir. Öğretmenler onun taşradaki temsilcileriyle amir-memur ekseninde ilişki kurar. Bürokratik yönetim, haliyle hiyerarşi ve hâkimiyettir. Yazılı kuralları olan bir yapı içinde, çok sayıda norm, bir merkez teşkilatı, onun uzantısı taşra teşkilatları mevcuttur, bunlara bağlı okullar da devletin vitrinidir. Öğretmenler kurumsal çalışma düzeni, dikey ilişkiler içinde bürokratik cihaza tâbi olurlar.

19. asrın maarif reformu, öğretmenlerin bazılarının ülkenin kültürel seçkinleri arasına girmesini de sağlamıştır. Gellner'in ulus-devletler için merke-

zi bir eğitim örgütünü zorunlu gören, toplumun yeniden üretimi için bunun gerekli olduğuna dair tespiti üzerinden gidersek Osmanlı modernleştiricileri de var olan eğitimin, toplumu üretme kabiliyetinin kalmadığı kanaatine ulaşmışlardır. Hem yeni okullar kurmuş hem de bu okullar için yeni içerikler hazırlamaya girişmişlerdir.

Berkes'in dikkat çektiği üzere, Tanzimat devrinin muallimi 'aydınlatıcı münevverdir'. Eğitimin bir fen, bir teknik, bir pedagoji, bir bilim dalı olarak düşünülmesi, öğretmenliğin özel bir uzmanlık gerektirmesi, yetiştirme uzmanı olarak kabul görmesi zaman alır. Burada İkinci Meşrutiyet Devri bir dönüm noktası olur (Berkes, 2002: 453). Maarif hayatı içinde öğretmen yetiştirilmesi daha da önem kazanır. Abdülhamit rejimi kurumsal modernleşmeyi sürdürmüş, okul sayısında büyük bir ivme yakalamış; ancak dernekler, dergiler, meslekî yayınlar bunlara dayalı tartışmalara dayanan bütünlüğe özetle bir maarif kamusunun cisimlenmesine imkân vermemiştir.

Sivil toplumun önemli bir vasfı, devlet dışında bir alana hitap etmesidir. Onun bir uzantısı olarak sosyal ilişkiler, hareketler, eylemler, gönüllü kuruluşlar ve basın arasındaki etkileşim bir kamusal alan da yaratır. İkinci Meşrutiyet'e adım atılmasıyla canlı tartışma ortamı eğitim sorunlarının, felsefelerinin kamusal bir nitelik kazanmasına vesile olmuştur (Akyüz, 2019: 265; Tekeli-İlkin, 1999: 89). Pedagoji modern dünyayı standart bir bakışla şekillendirme girişimidir (Mardin, 1997: 123). Konunun kamusal hale gelmesi, hangi standartların, yöntemlerin öğrenci yetiştirme düzeni için daha uygun olduğuna dair tartışmalar, buna ilişkin fikir ortamı da Meşrutiyet'le ortaya çıkmıştır. Dergi sayfalarında bu konuların tartışılmaya başlaması, farklı fikirlerin rekabeti, alışverişi, İkinci Meşrutiyet'te mümkün olur. Tekeli ve İlkin bu konuların da tartışıldığı dernekleri, süreli yayınları, basın üzerinden yürüten tartışmaları eğitim ve bilgi üretim sisteminin birer ögesi olarak zikreder (1999: 100 vd.). Öğretmen yetiştiren okulların daha da önemsenmesi, meslek yayınları İkinci Meşrutiyet döneminin yenilikleridir (Berkes, 2002: 453; Akyüz, 2019: 289). Bunlar rüşeym/embriyon halindeki maarif kamusunun unsurlarıdır. Öğretmenlerin meslek kuruluşları da bunun parçasıdır.

İkinci Meşrutiyet Türkiye'sinde kurulan öğretmen kuruluşlarının (Akyüz, 2012: 190-197), bir kısmı 1908-1912 arasında yaşamıştır. Pustu, ilk kurulanların 14 tane olduğunu ve uzun ömürlü olmadıklarını belirtir (2022b: 234). İttihat Terakki Cemiyeti'nin Tek Parti Rejimi egemenliğinde 1913 ve 1915 senesinde iki muallim cemiyeti kurulur. İki derneğin dışında bu kuruluşların sayıca arttığı ikinci devre 1918-1925 arasındadır.

1918'in sonunda MC'nin yanı sıra, Darülmuallemin ve Darülmualleminat Mezunları Cemiyeti, Mekâtib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti İstanbul'da kurulan cemiyetlerdir (Pustu, 2022a: 16). Taşrada da bazı şehirlerde (Elazığ, İzmir, Kastamonu, Trabzon) muallim birliklerinin kurulduğu anlaşılmaktadır (Pustu, 2022a: 258, 286, 289, 336). İstanbul'da ve diğer taşra şehirlerindeki öğretmen meslek kuruluşları, süreli yayınlar (Akyüz, 2012: 197-203), mesleki eserler, alternatif pedagojik görüşlerle bir maarif kamusunun filizlenir.

Muallimler Cemiyetinin Kuruluşu ve İttihat ve Terakki

Bilhassa İkinci Meşrutiyet dönemi içindeki tartışmalarda eğitimde değişimi memleketi kurtaracak tek çare olarak görmek, Meşrutiyet dönemi mektepçiliğinin özelliğidir (Demirci, Özkan, 2021: 805). 1908 İnkılabı sonrası iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti de maarif teşkilatını etkin bir şekilde kullanmış, kendi programı kapsamında eğitimin siyasal işlevlerinden istifade etmiştir. İttihatçıların himayesinde okullar açılmış, yeni pedagoji akımlarının etkisinde Türk özel okulları bu devirde kurulmuştur (Demirci, Özkan, 2021: 814). Aslında modern eğitim özgür bir ortamda, yeni sivil toplum unsurlarının ortaya çıkmasına, fikrî çeşitlilik ve çoğulculuğa hizmet eder. Hamidiye rejimi sonrasında farklı sivil toplum unsurları ve çoğulcu hayat, II. Meşrutiyet'teki büyük doğumun ürünüdür. Büyük aktör İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bünyesinde birkaç sene sonra monist bir yapıyı kurmak için rol alacak şahsiyetler ve yapılar mevcuttur (Çaha, 1997: 35). Bilhassa 1913 ve sonrası, Cemiyetin bir tek parti rejimi inşa etmeye yöneldiği devredir (Demirci, 2008: 109). Cemiyet "otokratik bir modernleşme" (Tunçay, 1989a: 40) programı uygular. Beş sene sürecek bu rejimin Dünya Savaşı senelerine denk gelmesi, söz konusu programın etkinliğini azaltmıştır. 1908-1913 arasındaki çeşitlilik ve çoğulculuk, bu devrede zenginliğini yitirir. İktisadi ve sosyal gelişmelerin mutlaka serbest ve çoğulcu bir örgütsel hayatı besleyeceğinin garantisi yoktur. Krizlerin içinde otoriter organizasyonlar da şekillenir. Avrupa'daki iki dünya savaşı arasındaki tecrübeler de bu yöndedir (Davies, 2010: 364-365). Örgütlü toplumun içinde en güçlü parça olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin, sivil toplumu zaman içinde sınırlayan, daraltan, nefes almasını güçleştiren tasarrufları devrin askeri darbeleri, darbe teşebbüsleri, kritik toprak kayıpları ve Dünya Savaşı şartları içinde gerçekleşir.

Cemiyetin içinden çıktığı Jön Türk hareketinde avukatlar, gazeteciler, küçük memurlar, bürokratlar, genç subaylar kadar öğretmenler de önemli bir yer tutar (Ahmad, 1986: 43). İttihat ve Terakki bilhassa tam iktidar olduğu

devrede, eğitime ideolojik bir misyon yüklemiştir (Alkan, 2008: 58-59), burada bilhassa genç kuşak öne çıkar (Güngör, 1993: 58).

İttihat ve Terakki İktidarının son senesinde, MC'nin kuruluşunu bu düzlem içinde düşünmek gerekir. Büyük bürokratik bir maarif teşkilatı, yaklaşık yarım asırlık bir süre içinde medrese müderrisliğinden ve hocalıktan ayrıışan bir mesleğe dönüşen muallimlik, farklı pedagojik yaklaşımları savunan aydınlar ve bir tek parti rejimi. İkinci Meşrutiyet'in hareketliliği içinde mesleğin çıkarlarını korumak isteyen, meslek mensupları arasında dayanışmayı amaçlayan, meslek kültürünü geliştirmeyi, bilincini artırmayı, bunlar üzerinden statü sahibi mesleki bir topluluk olmayı arzulayan İstanbul ve dışında organizasyonlar kurulmuştur. Bunlar kısa ömürlü olmuş, Dünya Savaşı sonunda yenileri kurulmuştur.

Muallimler Cemiyeti'nin (MC) kurucu başkan Ahmet Halit Yaşaroğlu (1891-1951), Mülkiyelidir, 1918'de itibaren yayıncılığa başlamış, dergi ve kitap yayıncılığının yanı sıra dersane ve özel okul kuruculuğu yapmıştır. Barbaros Numune Mektebi müdürüyken Cemiyet'in kuruluşuna (8/9 Mart 1918) önderlik etmiştir (Akyüz, 2012: 195; Sarıhan, 2019: 173- 174), kendisi girişimci öğretmen tipinin başarılı bir örneğidir (Yaşaroğlu, 1936).

MC'nin kuruluşu otoriter tek parti rejiminin iklimi içinde gerçekleşir. Ahmet Halit, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumi üyesi ve Cemiyetin etkili mensubu Dr. Nazım'ı (1872-1926) teşebbüslerinden haberdar eder, kolaylıkla olmasa da şifahî izin alır (Sarıhan, 2019: 172-173; Özkan, 2019: 5; Pustu, 2022b: 236). Cemiyetler Kanunu'nun rutin dernek kurma hükümlerinin dışında böyle bir başvuruda bulunma ihtiyacı hissetmesi, Hatemi'nin işaret ettiği İttihat ve Terakki'nin diğer kişi ve toplulukları vesayeti altına aldığı politik iklimle (Hatemi, ty: 204) açıklanabilir. İttihatçılar Jöntürk Hareketi içinde yer almakla birlikte hareketin farklı fraksiyonlarından birine mensup olan Mizancı Murat grubuna yakın bir yüksek okul öğretmenine, böyle bir cemiyeti (Cemiyet-i Muallimin) kurduktan sonra, geliştirmesine izin vermiştir (Akyüz, 2012: 192). MC'nin başlangıçta Türk Ocağı'nı geçici merkez olarak kullanması, çalışmaya orada başlaması, 1918'de kurulduğunda farklı okulların müdürlerinin yönetim kurulunda bulunması da (Sarıhan, 2019: 173-174) bu açıdan anlamlıdır.

Cemiyetin yönetim kadrolarının milliyetçi şahsiyetlerden oluştuğu söylenebilir. Bunun İstanbul'daki genç öğretmen camiasının ortalamasını temsil ettiği öne sürülebilir. Balkan Savaşından başlayarak sürekli toprak kayıpları, İstanbul'daki azınlık milliyetçilikleri büyük reaksiyon uyandırmıştır. İstanbul'daki Cemiyet'in daha ilk sene 2 Mayıs 1919'da kongresinde Halide Edip

Adıvar'ı (1884-1964), Erkek Öğretmen Okulu Müdürü Selim Sırrı Tarcan'ı (1874-1957) farklı başkanlık pozisyonlarına seçilmiş olmaları (Sarıhan, 2019: 183, 187), Cemiyetin Mondros Mütarekesi sonrası milliyetçi tabiatına işaret eder. İkisi de İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında ona mesafe koymuş milliyetçi simâlardır (Yahya Kemal, 2006: 30-40; Çapan, 2020). Keza kadın üyelerin varlığı, onlardan Halide Edip'in yanı sıra Nakiye Elgün'ün de (1880-1954) istifa eden başkanın yerine kısa süreliğine de olsa başkanlığa seçilmesi (Sarıhan, 2010: 195) dikkat çekmektedir.

MC'nin 12 Aralık 1918'deki ilk kongresinde fahri başkan olarak Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin Maarif Nazırı meşhur edebiyatçı, felsefeci, politikacı Rıza Tevfik Bölükbaşı'yı (1869-1949) başkan olarak seçmiştir. Ahmet Halit bu genel kurulda görevinden feragat eder. Ancak yer meselesi yaşayan MC'ye kendi kurduğu bir dershanede yer sağlayarak desteğini sürdürür (Sarıhan, 2019: 181). Yönetim kurulu başkanı Halide Edip, yönetim müdürü ve veznedar da Fevziye Mektepleri Müdiresi Nakiye Elgün olmuştur. İlk yönetim kurulu ağırlıklı olarak okul müdürlerinden oluşan Cemiyet yönetimi, kamuoyunda görünürlüğü olan isimlere de yer vermeyi tercih etmiştir. Rıza Tevfik 1911'de İttihat ve Terakki'den ayrılmış, onun karşısına geçmiş, o safaların önemli bir unsuru olmuştur. Kısa sürecek bu görevinde kendisi MC'yi Maarif Nazırlığına yardımcı bir kuruluş olarak tarif eder (Sarıhan, 2019: 174-176). Maarif Nazırlığından ayrıldıktan sonra çok az bir süre daha Mayıs 1919'a kadar bu fahri görevini sürdürür. Mütareke devri içinde farklı İstanbul Hükümetlerinde görev yapacak bir başka Maarif Nazırı, meşhur bir maarifçi Sait Bey de (Gelenbevizade) MC'de fahri reislik yapacaktır (Kısa, 2020: 199, 227; Sarıhan, 2019: 207, Doğru, 2022).

Bu tercih MC'nin hayatını sürdürme kaygısının ve pragmatizminin ürünü olarak düşünülebilir. İstanbul'daki eğitim öğretim kadrolarının olabildiğince geniş bir kesimine ulaşmak, Cemiyet yönetimlerinin beklentisi olacaktır. Ülkedeki eğitimin başında resmi sıfatı olan kişilerle yakınlaşmaya dönük adımları, istikrarsız bir evrede yaşama ve tanınma mücadelesinin bir parçasıdır. Mütareke Devrinde farklı hükümetler görev yapacaktır. 1918-1920 arasında Maarif Nazırlarının birkaç ay görev yapıp yerini yenisine bırakması bürokratik bir istikrarsızlıktır (bkz. Akşin, 1992; Akşin, 1998). MC'nin doğuşu, gelişimi böyle bir kriz zamanına denk gelir. Ülkenin geleceğinin ne olacağı sorusu elbette bu meselenin üstünde daha büyük bir meseledir. Geçen yıllar içinde çok sayıda öğretmen savaş sebebiyle cephededir (Sarıhan, 2019: 183).

Cemiyet, bu devrede her Maarif Nazırına aynı jesti yapmamıştır. Muallim Cudi Efendi (1850-1931) nazır değildir, mesleğe uzun seneler hizmeti sebe-

biyle takdir edilmiş (Bektaş, 1993: 80), saygı görmüş, bu saygının göstergesi olarak bu mevkiye kısa süreliğine (31 Aralık 1920-20 Mayıs 1921) seçilmiştir. (Kısa, 2020: 228). Araştırmacıların hiçbiri (Akyüz, 2012; Sarıhan, 2019; Özkan, 2019, Pustu, 2022a) fahri reislik uygulamasının Maarif Nezaretine dönük bir bağlılığa dönüştüğünü düşündürtecek sonuca ulaşmamıştır. MC'nin 1918-1922 arasında halef selef Maarif Nazırlarıyla hiyerarşik bir ilişki içine girdiğine ve bir bürokratik teşkilat olarak Nezaretin patronajı altında faaliyet gösterdiğine dair bir tespit yoktur. Bunun işgâl yıllarının 1920'ye kadar sürececek hükümet istikrarsızlıklarından çok MC'nin kendi sınırlarını belirlemede nisbî özeni ile açıklamak daha uygun olur.

Bununla birlikte Meşrutiyet'in ilk senesi çıkmadan kurulan ilk sivil öğretmen derneklerinden uzun ömürlü olamayan Encümen-i Muallimin fahri başkanlığına devrin önemli maarifçisi Emrullah Efendi'nin seçilmesi, o tarihte bakanlığın bir heyetinde başkan olması sebebiyle (Meclis-i Maarif Heyet-i İlmi Reisi) tepki çekmiştir. Y. Akyüz'e göre, bu durum derneğin başka bir dernekle birleşerek yeni bir dernek kurulmasına bile sebep olmuştur (akt. Kısa, 2020: 211). Diğer taraftan MC ile aynı tarihlerde kurulan Dârülmuaallimîn ve Dârülmuaallimât Mezunları Cemiyetinin (1919) tüzüğünde, Maarif Nazırını fahri başkan olarak göstermesi mânidardır (Pustu, 2018: 25).

MC'nin sonraki ismiyle İMB'nin, kendinden önce veya kendisiyle aynı yıllarda kurulan diğer meslek kuruluşlarından daha uzun ömürlü olmasının sebeplerinden biri, başlangıçtan itibaren her kademedeki eğitimcileri içine almasıyla ilişkilidir. Bunların çoğu elbette öğretmendir, ancak aralarında okul müdürleri de vardır. Bunlardan bazıları önce Darülfünun sonra İstanbul Üniversitesi oluşumunun içinde de yer almıştır. Nakiye Elgün gibi ünlü etkili lise müdürleri, Halide Edip gibi önemli Darülfünun Hocaları, Muslihiddin Adil Taylan gibi Darülfünun'un ünlü hukukçuları (Özkan, 2019: 48, 163; Pustu, 2022b: 240) son senelerinde Hilmi Ziya Ülken gibi önemli akademisyenler (Ülken, 1950), eğitimciler üye, yönetici, Kongre divan başkanı, yönetim kurulu başkanlığı gibi pozisyonlarda görev almıştır. Bununla birlikte dernek politikacılığıyla temayüz eden kişileri yönetimine almamıştır, politikacı-üyelerden güç devşirmeyi amaçlamamış, hatta üye yelpazesini bu maksatla çeşitlendirme amacı gütmemiştir. MC, kuruluşunda her kademedeki öğretmenlere ulaştıysa da ilk kademe öğretmenlerinin önemli bir bölümüyle, daha başta bir ayrışma yaşamıştır. Bunda Cemiyet'in maaşları ödenmeyen ilkokul öğretmenlerinin sorunlarının çözümü için yeterince çabalamaması etkili olmuştur. O günlerde orta ve yükseköğretim kademesindeki meslek mensuplarının sayısı ilkokul grubundan daha az olmasına rağmen MC varlığını sürdürmüştür. Bu durum kalanların temsil gücünün fazla olmasıyla açıklanabilir.

Mütareke Devrinde Muallimler Cemiyeti

Mütareke devrinde bir tarafta sık yaşanan hükümet değişiklikleri diğer tarafta İstanbul'daki işgâl yönetimi, farklı yüksek komiserliklerin egemenliği altında parçalanmış bir şehirde, farklı oluşumların kendisini ifade etmesini mümkün kılar. Siyasal olmayan kuruluşlarla partiler ve siyasal derneklerin yer aldığı birçok kuruluştan söz edilebilir (Tunaya, 1999). Örneğin Mütareke'nin yarattığı krizlerin içinde ülkeye çıkış yolu arayan işgâle karşı tepkilerin ürünü ve söz konusu çoğulculuğun tezahürü Milli Kongre adlı çatı organizasyon, bu çoğulculuğun bir izdüşümüdür. Muallimler Cemiyeti de bunun bir üyesidir. (Tunaya, 1999: 166-167, 171). Cemiyetin 1919'da kurulduğunda kendisine benzer cemiyetleri taşrada açılmasını teşvik etmesi, buna dönük karar alması da (Sarıhan, 2019: 184) çoğulluğa dönük bir imkânın ortaya çıktığını düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Ama diğer tarafta Dünya Savaşı yıkımı sonrası idarenin asgari devlet hizmetlerini karşılayamamasının getirdiği büyük meselelerle de yüzleşilir. Bu durum idare ile maaşlı çalışanların bir kesimi arasında önemli sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İstanbul'da ilkokul öğretmenlerinin gerçekleştirdiği grev, bu sorunların ulaştığı uç bir nokta olur ve yeni kurulmuş Muallimler Cemiyetini olumsuz etkiler (Göldaş, 1984: 46-47). İlkokul öğretmenlerinin maaşı genel bütçe dışında özel idarelerin bütçesinden ödenir, zaten düşük olan maaşların iki aydır ödenememesi 14 gün sürecek bir greve sebep olur (Mart 1920). Bu süreçte önemli sayıda ilkokul öğretmeni, Cemiyetin idare karşısında etkisiz kalmasını protesto ederek istifa eder. Oysa Muallimler Cemiyeti'nin kuruluşu arifesinde ilk istişareler, müşterek hareket etmeye dönük ilk müzakereler, kurucu başkan Yaşaroğlu'na göre Türk Ocağında ilkokul öğretmenlerinin bir toplantısında gerçekleşmiştir (akt. Özkan, 2019: 29). Literatürde MC'nin greve az destek verdiği ya da hiç destek vermediği şeklinde tespitler paylaşılır. Her ne kadar ilkokul öğretmenleri tarafından yeterli görülmediyse de MC, yetkililer nezdinde teşebbüste bulunmuştur (bkz. Pustu, 2022a: 22-23). Ahmet Tevfik Paşa Hükümetinin Maarif Nazırı Raşit Bey ödenemeyen maaşlar konusunda Muallimler Cemiyetini muhatap alır, Cemiyetin varlığını destekler (Ülken, 1952). Bununla birlikte Ahmet Halit'in beyanına göre aynı kişi grevi amelelere yakışır bir eylem olarak nitelemiştir (akt. Özkan, 2019: 35). Yetersiz görülse de MC, bu öğretmenlere dair bir bildiri yayımlamış, Mebusan Meclisi'ne meselenin çözümü için başvurmuştur. 1920 sonunda Cemiyet'in genel kurulunda yönetim kurulu grev çağrısı bulunmamaları sebebiyle suçlanmış, onlar ise bir sendika olmadıklarını, maddi imkânlarının bulunmadığını, bundan dolayı sorumluluk almadıklarını söyleyerek savunmalarını yapmıştır (akt.

Sarıhan, 2019: 197, 199). Ayrıca 1 Mart 1920'de başlayan greve dair 5 Mart 1920 Darülmuallimin ve Darülmuallimat Mezunları Cemiyeti ile birlikte MC bir toplantı yapmış, mali sorunların çözümü için kardeş meslek kuruluşları birlikte çalışmıştır. Bu işbirliği, Mebusan Meclisi'nin gündemindeki ilköğretim yasa tasarısı müzakereleri sebebiyle sürmüştür (Sarıhan, 2019: 234, 422).

Muallimler Cemiyeti ile öğretmen okulları mezunlarının üye olduğu bu derneğin beraber hareket etmesi, her iki kuruluşun müşterek noktaları olduğunu akla getirir. Nitekim iki sene sonra (1922) MC'nin kongresinde Darülmuallimin ve Darülmuallimat Mezunları Cemiyeti listelerinin kazanması, mezun derneğinin genel kurullarında bir memnuniyet ve bir başarı olarak ifade edilecektir (Sarıhan, 2019: 242). Demek ki aynı anda iki derneğe de üye olanlar bulunmaktadır.

Grevden bir sene sonra (1921) kurulan ilkokul öğretmenlerinin derneği (Mekâtib-i İbtadiye Muallimler Cemiyeti) dört sene yaşamış, 1925'te Ankara'da Maarif Nezaretinin himayesinde kurulan Türkiye Muallimler Birliği'ne katılmış, derneğin varlığı sona ermiştir. İlkokul öğretmenlerinin topluca yaşadıkları meseleler dışında, MC işten çıkarılan, açıkta kalan öğretmenler için farklı teşebbüslerde bulunmuştur. Bu devrede bir meslek kuruluşu olarak gazetelere verdikleri ilanlar olduğu gibi, taşra maarif müdürlüklerine öğretmenlerin istihdamı için yazılı müracaatlarda da bulunmuşlardır (Sarıhan, 2019: 194; Kısa, 2020: 221).

MC bu devrede faaliyetlerini sürdürebilecekleri kalıcı bir fizikî bir mekân bulamamıştır (Sarıhan, 2019: 181, 193, 197, 203, 207; Kısa, 2020: 221). Diğer taraftan İzmir'in işgâliyle daha da sarsıcı yaşanan Mütareke şartlarından onlar da etkilenmiştir. Cemiyet, farklı toplantılarla öğretmen camiasının milli mesele etrafında seferberliğine katkıda bulunmuş, kendisinin dışındaki toplantı vb. organizasyonlara da iştirak etmiştir. İşgal yönetiminin de tâkibinde olmuş, baskısına maruz kalmıştır (akt. Sarıhan, 2019: 193).

Yeni Bir Hükümet Merkezi ve Öğretmenler

İstanbul'daki Mebusan Meclisinin kapanması üzerine 23 Nisan 1920'de Ankara'da yeni bir karar organı BMM ve yeni bir hükümet merkezi teşkil edilir, Meclis açıldıktan sonra Maarif Vekâleti ilk kurulan bakanlıklar arasındadır. Böylece İstanbul'da Maarif Nezareti Ankara'da Maarif Vekâleti adıyla iki idari teşkilatlanma aynı anda varlık gösterir. Temmuz 1920'de Ankara'da **Muallim ve Muallimler Cemiyeti** kurulur, genel sekreteri Ortaöğretim Genel Müdürü Kâzım Nami Duru'dur (1877-1967). Kendisi asker kökenli bir eği-

timcidir. TBMM'nin ilk Maarif Vekili Rıza Nur, bu Cemiyeti Kâzım Nami'nin teklifiyle kurdurttuğunu, onu kendisinin bulduğunu ve bakanlıkta en yüksek memuru olarak atadığını yazar (Rıza Nur, 1967: 627-628). Cemiyet kurulduğunda Maarif Vekâletinin kadroları İstanbul'daki Nezarete göre çok kısıtlıdır. Vekâlet ilk öğretim, ortaöğretim, sicil ve istatistik, muhasebe, hars (kültür) kadrosu müdürlüklerinden oluşur (Sarıhan, 2019: 50). Yüksek öğrenim kademesi ve müsteşarlık yoktur, dar bir kadroyla çalışır (Rıza Nur, 1967: 625). İstanbul'daki maarif memurlarından istifade etmek için mektup yazmalarına, adam gönderip çağırımlarına rağmen başkentten başlangıçta gelen olmamıştır (Rıza Nur, 1967: 626). Ankara'da kurulan Cemiyet'in kurucu genel sekreterinin bu küçük kadronun üst düzey bir bürokrati olması, bir meslek kuruluşunun bürokrasiyle ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ankara Hükümetinin Maarif Vekili Rıza Nur'un, telgrafla maarif müdürlüklerine konuyu duyurması (1920) ve Cemiyet'in şubelerini açmaya teşvik etmesi aynı ilişkinin niteliği hakkında fikir verir (Özkan, 2019: 92). İstanbul'daki Cemiyet ilk kurulduğunda kendi inisiyatifiyle tüzüklerini çevre illerle paylaşmasına karşılık buradaki tercih farklıdır (Sarıhan, 2019: 182-183). Yeni Cemiyet, Ankara rejiminin tanınırlığını, bilinirliğini ve etkisini artırmaya dönük bir adım attığı kadar öğretmen camiasının gücünden de istifade etmeye çalışacaktır. Muallime ve Muallimler Cemiyeti, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver zamanında Türkiye Muallim ve Muallime Dernekleri Birliği'ne dönüşür (7 Mayıs 1921) Kurucuları dönemin siyaset adamı ve aydınlarıdır. İçlerinde çok sayıda milletvekili vardır. Derneğin ilk başkanı Ankara Sultanisinin Müdürü Nafi Atuf Kansu (1890—1949) olmuştur (Pustu, 2022a: 48).

Temmuz 1921'de Birliğin Ankara'da toplanacak Maarif Kongresine İstanbul'dan MC başkanı Hakkı Tarık (Us)'un bir selamlama, başarı dileme ve destek telgrafı okunmuştur. Hakkı Tarık, kongreyi maarif siyasetinde yeni bir devrin doğuşunu müjdeleyen bir oluşum olarak değerlendirmiştir (Sarıhan, 2019: 204). Cemiyetin başkanı aynı zamanda Maarif Vekili Hamdullah Suphi cevabi bir telgrafla bu telgrafa mukabele etmiştir. Ankara'daki Birliğin imkânları, kapasitesi, işgörme kabiliyeti sınırlıdır. Maarif Vekâleti'ne eklenmiş bu organizasyonun, eksikliklerini MC dikkate alır. Bundan dolayı işbirliği ortamı doğmuş, bir etkileşim olmuştur. MC, Ankara Hükümetinin Maarif Vekâletinin maarife ait toplu sayısal verilere sahip olmadığı tespitini yapmış (1922), bu konuda yardımcı olmayı, resmi süreli yayını Muallimler Mecmuası üzerinden vaad etmiştir (akt. Özkan, 39-40). MC bünyesinde Ankara'daki BMM'de görüşülecek İlköğretim Kanunu'nu hazırlamak için komisyonlar kurulmuş, komisyon çalışmalarına dayanarak bir kanun taslağı hazırlanmış, komisyon yönetime bunu sunmuştur. Cemiyet'in dergisinde bu hazırlıklar

yayımlanmış, daha sonra da Maarif Vekâletiyle paylaşılmıştır. MC'nin kapasitesi açısından bu önem arz eder (Özkan, 2019: 41-42). Diğer taraftan MC bir sendikaya yakınlaşan biçimde İstanbul Hükümetinin ödeyemediği öğretmen maaşlarını, Ankara Hükümetinden talep etmiştir. Cemiyetin kendi süreli yayınını bu yönde etkin bir şekilde kullanmıştır (Özkan, 2019: 44-45).

MC'nin kamu politikasını etkilemeye dönük çabasının 1922 senesi içinde genişleyerek sürdüğünü düşündürtecek örnekler de vardır. MC, Ankara'da Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) devresinde ilk ve orta öğretim düzeyindeki okulların programlarına dair 159 sayfalık bir hazırlığı, Vekâlete göndermiştir. Maarif Vekili İsmail Safa'nın basın üzerinden yaptığı bir çağrıyla Cemiyet bu hazırlığını gerçekleştirmiş, böyle bir etkileşime geçilmesinden büyük memnuniyet duyulmuş, İstanbul'daki hükümetleri bu tür hazırlıkları kamuoyuyla paylaşmadan ve etkileşime geçmeden hazırladığı için de eleştirilmiştir (Özkan, 2019: 47). Milli Mücadele yıllarında MC'nin eğitim politikalarının şekillendirilmesinde hatta öğretmenlerin azıl, yer değiştirme ve tayini konusunda söz sahibi olmayı, hatta yetkilendirilmeyi talep etmesi (Özkan, 2019: 48-49), sadece dönemin belirsizlikleriyle açıklanamaz. MC, Maarif Vekâletiyle işbirliği yapmak istemektedir. Bürokrasinin böyle bir geleneği olmamasına rağmen Cemiyet ortaya çıkan fırsatı değerlendirmiş, muhatap alınmıştır. MC'nin 1922'de düzenlediği iki Kongrede de bunun etkisi görülür. Kendileri Maarif Vekâletinin ilk ve ortaöğretim programlarını incelemek için olağanüstü kongrelerinde (1922) komisyon kurmaya karar vermiş, bu kapsamda yetkilendirmede de bulunmuştur (Kısa, 2020: 228-229). Yine norm üretimine katkıda bulunma açısından Maarif Vekâletinin 1923'ü 1924'e bağlayan zaman aralığında Orta Tedrisat Muallimleri Hakkında Kanun taslağı çalışması, kamuoyuyla Maarif Vekâleti tarafından paylaşılmıştır. MC yoğun bir çalışma yapmış, daha sonra dergide iki sayı üst üste görüşlerini yayımlamıştır (1923). 10 ay sonra düzenleme yasalaştığında MC'nin tekliflerinden istifade edildiği, Cemiyet'in süreçte bir etkisinin olduğu kanaatine ulaşılmıştır (Özkan, 2019: 61).-

Kamu politikasını etkileyen bir meslek kuruluşu olmakla birlikte MC zaman zaman Ankara hükümeti karşısında bir sendikaya gibi de davranır. 1923 senesinin ilk ayından başlayarak maaşlarını Ankara Hükümetinden alan öğretmenler, Mayıs 1923'te İstanbul'da maaşlarını 16 gün tehirli alırlar. MC idareyi eleştirir, İstanbul Valisiyle bir polemige de girer. Valinin Babîâli Hükümeti devrinde sesiniz çıkmıyordu suçlamasına da maruz kalır, valiye *Muallimler Mecmuasının* sütunlarında cevap hakkı verilir (Özkan, 2019: 71).

MC, Ankara'daki yeni hükümet merkezi karşısında saygılı, müstakil, ehliyetli, potansiyel sahibi, kaynakları ve gücü olan, muhatabına bunu hatırla-

tan, Maarif Vekâletine tâbi bir kuruluş olarak değil değerli muhatap olarak kendisini konumlandırmak isteyen, bu yönde ilişki kurmak için çabalayan bir organizasyondur. Bugün kullandığımız bir tabirle, MC yönetişimi öne çıkarır. Ankara'daki yeni yönetimin kısıtlı ve dar imkânları karşısında İstanbul'da bulunmanın ve buradaki geniş kadroların avantajlarını kullanmak ister. Huntington'un siyasal gelişme kuramını tâkip ederek düşünecek olursak, siyasal modernleşmenin ilk aşaması iktidarın yoğunlaşması ikinci aşaması ise iktidarın genişlemesidir (akt. Özbudun, 2000: 203). BMM Hükümetinin meşruiyeti askeri başarılarla artar, milli devleti inşa etme faaliyetinin eğitim ayağında eğitim kongreleri düzenlemeye yönelir. Kâzım Nami'nin İstanbul'daki bir toplantıda (1923), Ankara'da resmi toplantılardan birinde (1. Heyet-i İlmiye) (15 Temmuz-15 Ağustos 1923) İstanbul adına katılan üyelerin sözlerinin dikkate alınmadığını, Ankara'da liyakatli olmayanlar bulunduğunu söylemesi (Özkan, 2019: 72-73) MC ile Ankara bürokrasisinin arasını açacaktır. Ankara'daki Muallim ve Muallimler Cemiyeti'nin kurucu genel sekreterliğini yapan aynı zamanda bakanlığın ilk yüksek memuru, bürokratı olan Kâzım Nami, müsteşarlık beklentisi içindeyken bu mevkiye atanmamış, istifasının ardından Ankara'dan ayrılmış, bazı taşra görevlerinden sonra İstanbul'a gelmiştir (Temizyürek, Dinçer, 2020). Bu durum eski bir bürokratin dışlanması getirdiği bir boşalmanın eseri de olabilir. MC yönetimi, mütevazı Ankara basınında, zaferden önce İstanbul'dan Ankara'ya niçin geçmediniz suçlamasına da muhatap olmuştur (Özkan, 2019: 51). Kâzım Nami, MC'nin dışlanmasında bunun da etkisi olduğu kanısındadır.

Merkeziyetçi Bir Model Karşısında Muallimler Cemiyetinin Dönüşümü

MC, 1923'ten itibaren Muallime ve Muallim Dernekleri Birliğiyle birleşmesi için Ankara'dan telkin ve baskıya maruz kalmıştır. Birleşmeye dönük telkinler Ankara basını üzerinden telaffuz edildiğinde yetkililer, birleşmeye karşı olmadıklarını belirtmiştir. Ancak Ankara'daki derneğin yöneticilerinin seçimle gelmediği eleştirisini (1923) yapmaktan da geri kalmamışlardır (Özkan, 2019: 70). Bu derneğin yönetiminde ağırlıklı olarak siyasetçilerin bulunması bir başka eleştiri konusu olmuştur. Ankara'daki dernek Milli Mücadele yıllarında TBMM üyelerinden yararlanarak kendi kompozisyonunu ancak tamamlayabilmiş, ancak savaş bittikten sonra da bu tercihi sürdürmüştür. Mesleki dayanışma, temsil ve bağımsızlık açısından bu durum İstanbul tarafından sorgulanmıştır.

MC bağımsız bir kuruluşken 1924'ten itibaren aşamalı bir şekilde özerkliğini yitirmiştir. Cemiyet dergisi, yılın ikinci yarısında Maarif Vekâletini daha az eleştirecektir. 1924'te müfredat programları Vekâlet tarafından Cemiyet'e incelenmek için gönderildiğinde, MC eleştiride bulunmayı tercih etmeyecektir (Özkan 2019: 74, 77). Kurulduğundan itibaren dergi içinde sık sık sık okuyucu mektuplarına yer vererek, var olan meselelere dikkat çekilirken bu yola giderek daha az başvuracaktır (Özkan, 2019: 81). MC'nin bu evrede dergi yayıncılığını sürdürmek için Maarif Vekâleti'nden bir ara destek aldığı, 1925 senesinde Türkiye Muallimler Birliğine katılmasını sağlamak için maddi desteğin de kesildiği görülmektedir (Özkan, 2019: 81-82).

Ankara'da Cumhuriyet ilan edildikten sonra sık sık değişen Maarif Vekilleri yeni rejimin konsolidasyona hız vermesini engelleyen bir unsurdur. Bu yönde yeni bir adım Vasıf (Çınar)'ın bakanlığı dönemindedir. Ankara'daki derneğin ismi **Türkiye Muallimler Birliği (TMB)** olarak değişir ve Muallimler Birliği ismini taşıyan taşradaki teşkilatların ve diğer öğretmen kuruluşlarının Birlik'le hukukî kuvvetli bir ilişki kurması sağlanır. Bu yapı hiyerarşik bir nitelik kazanır. Birliğin 22 Ağustos 1924 Kongresinde Adliye Vekili Mustafa Necati, genel başkan olarak seçilir (Özkan, 2019: 93; Pustu 2022a: 81-82). Yönetim kurulunda İsmet Paşa dahil milletvekilleri de yer almıştır. Seçimlerden sonra oluşan ilk yönetim kurulunda Ankara'nın taşrasındaki muallim birliklerinin teşkilatlarını yenilemesi istenmiştir (Pustu, 2022a: 82). Kongrede tüm muallim birliklerinin, bunun yanı sıra MC'nin, İstanbul'daki ilkokul öğretmenlerinin ve öğretmen okulları mezunlarının ayrı ayrı iki derneğinin, Türkiye Muallimler Birliği'ne katılması istenmiştir. Geniş katılımlı toplantıda Maarif Vekili Vasıf, Ankara'da bir genel merkez, taşrada da bu merkezin şubeleri olacak şekilde merkeziyetçi prensiplerle bir teşkilatlanma modeli önermiş, MC temsilcileri bu karara itiraz etmiş ve toplantıyı terk etmiştir. Onların yanı sıra öğretmen okulları mezunlarının temsilcisi Nafi Atuf da toplantıyı bırakmıştır (Pustu, 2022a: 74-77). Ancak Nafi Atuf, Vasıf (Çınar)'ın bakanlığı bitmeden önce 1924 Kasım'ında Vekâletin ilk müsteşarı olacaktır (Şahin, 2020).

TMB sadece bir konsolidasyon vasıtası değil Ankara'nın o yıllardaki cılız örgütsel hayatında kendisinden güç devşirilen bir kuruluştur. Birliğin iki başkanı Maarif Vekili Vasıf zamanında (ilk bakanlık dönemi: 8.3.1924-21.11.1924), TMB'nin başkanlığına gelen İzmir milletvekili Mustafa Necati'nin (23-24 Ağustos 1924) hem seçimi hem daha sonra Maarif Vekilliğine atanıncaya kadar bu makamı değerlendirme biçimi, rejim içinde TMB'nin politik konum kazanmak bakımından önemini de gösterir. Halk Fırkası milletvekillerinin arasında gruplaşmaların izdüşümü işbirlikleri, Birliğin 1924'teki

kongre seçimlerinin arka planında gerçekleşir. Mustafa Necati'nin Cemiyete başkanlığı, Maarif Vekili Vasıf'ın talebiyle gerçekleşir. Mustafa Necati, Cemiyet'e başkan seçildiğinde İsmet Paşa Hükümetinde Adalet Bakanı'dır (6 Mart 1924-22 Kasım 1924). İsmet Paşa'nın başbakanlıktan istifasıyla, hükümet düşer. Vasıf da Mustafa Necati de Fethi (Okyar) Hükümetinde görev almaz.

Şeyh Sait İsyanı günlerinde Fethi Bey hükümeti güvensizlik önergesiyle düşürülür, ardından İsmet Paşa'ya tekrar hükümeti kurma görevi verilir (4 Mart 1925). Mustafa Necati, bu hükümette görev alma imkânı bulamaz. Emin Erişirgil'in Mustafa Necati'den aktardığına göre Mustafa Necati, başkanlığı Maarif Vekili Vasıf'ın talebiyle Adalet Bakanlığı'na kabul etmiştir. Maarif Vekilinin kendisini değil bir başka kişiyi ama bir bakanı buraya başkan olarak yönlendirmesi ikisinin yakınlığından kaynaklanır. Mustafa Necati, Bakanlar Kurulunda tekrar mevki sahibi olmak ister, Birlik başkanlığının makam gücünü kullanmak suretiyle bunu sağlar. İsmet Paşa hükümetinde görev yapan Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin (ikinci bakanlık devri: 4.3.1925-19.12.1925) konumunun zayıf olduğunu tâkip ederek, Maarif Vekilliği için çalışır. Birlik Başkanı olmanın getirdiği kamusal alanda görünürlükten yararlanır, şube ziyaretleri, faaliyetleri ile kamuoyunda kendisini ön plana çıkarır. Bu sayede Atatürk'ün tekrar dikkatini çeker, Hamdullah Suphi'nin ayrılmasıyla İsmet Paşa Hükümetinde Maarif Vekâletine atanır. Bu görevine rağmen TMB Başkanlığını sürdürür. TMB görünüşte bir meslek kuruluşudur, politik alanla da içli dışlıdır, milletvekili üyeleri yönetimdedir. Mustafa Necati vefat edinceye kadar Maarif Vekili olarak görev yapacaktır (20.12.1925-1.1.1929).

İstanbul'daki MC, Ankara'daki bu yeni yapılanmayı başta benimsemez. TMB adını dergisinde de kullanmaz, Ankara'nın bir şubesi olmak istemez (Özkan, 2019: 94). MC, Türkiye Muallimler Birliği'nin taşrada muallim birliklerinin kendilerine gönderilen çerçeve nizamnameye göre kendi organizasyonlarını gözden geçirmelerine dönük talebine karşı çıkar. Trabzon Muallimler Birliği de buna direnmek ister, Dahiliye ve Maarif Vekâleti'nin baskısına maruz kalır (Pustu, 2022a : 340-341; Akyüz, 2012: 390). MC'nin yanı sıra İzmir, Bursa, Adana, Edirne'deki öğretmen kuruluşları da benzeri bir tepki gösterir.

MC, Ağustos 1925'te Mustafa Necati başkan iken TMB'ye bağlanmayı kabul etmek zorunda kalır. 1925 sonunda Mustafa Necati Maarif Vekili olduğunda, Vekâlet TMB'ye ağırlığını koymuştur. Maarif Vekâletinin tercih ettiği yol, meslek kuruluşlarını yok etmek yerine kendisine bağlamak, kontrol etmek, yeni şubeler kurmak, şubelerin sınırlarını belirlemek, daha evvel kurulmuş meslek kuruluşlarını dışlamamak, onlardan faydalanmak ama kendi başlarına hareket etmelerine mâni olmak, kendi inisiyatifleriyle Bakanlık karşısında

kendilerini konumlandırmalarına izin vermemek, onlara bakanlık güdümünde bir yardımcı kuruluş rolü vermektir. Bu durum 1925 içinde kesinleşmiştir.

Türkiye Muallimler Birliği, 1925'te ilk orta ve yüksek öğretimdeki tüm muallimleri birbirine bağlamak, resmi ve özel okullarda çalışan her Türk muallimin, Birliğin üyesi olmasını düzenlemek üzere Birlik yasası (1925) altında merkeziyetçi bir düzenleme de yapar. Maarif Vekili aynı zamanda TMB Başkanı Mustafa Necati'nin dönemi, kurumsallaşmanın yanı sıra öğretmenlerin maddi şartlarında iyileştirmeler açısından da önemlidir. Bu meselenin bir tarafıdır. Ama diğer taraftan Mustafa Necati bütün bir maarif dünyasının konsolidasyonu yönünde tercihiyle, bağımsız meslek kuruluşlarını da kapsayacak şekilde onları da Bakanlığa eklemleyen aşırı tercihleriyle öne çıkar. Merkeziyetçi devletin, resmi çalışanlarının kendi kontrolü dışındaki meslekî inisiyatiflerine tahammülü sınırlıdır. Vele ki bu meslek kuruluşları, rejimin modernleştirici, milliyetçi, seküler doğasıyla uyumlu olsa da durum böyledir. 1923-1938 arasında sürekli değişen Maarif Vekillerinin içinde sadece Mustafa Necati ve Safet Arıkan yaklaşık üçer yıllık sürelerle kesintisiz bu görevi ifa etmiştir.

Türkiye Muallimler Birliğinin Ankara genel merkezi, muallimler Bakanlık'tan ne istiyor değil de Bakanlık muallimlerden ne istiyor çizgisinde çalışmış, kendi süreli yayınında (Muallimler Birliği mecmuası) bu istikamette yayın yapmış ve öğretmenler camiasını konsolide etmeye çabalamıştır (Özkan, 2019: 104). Bu da MC'yi yeni adıyla TMB'nin bir şubesi İstanbul Muallimler Birliği'ni, benzeri kuruluşları olumsuz etkileyecektir. Öğretmenlerin kendi meslek organizasyonlarıyla kendi becerileri ve yetenekleriyle kendi örgütlerinde öğretmenlere ve eğitim hayatına dönük politika geliştirmelerinin ve daha sonra karar alıcılarla bu yönde etkileşime geçmelerinin mümkün olup olmayacağı bir meseledir. İMB kendi inisiyatifliyle hareket etmek isteyen özerk bir kurum olmak isterken, kendi ayakları üstünde durmasına müsaade edilmez. Vekâletin buna karşı tahammülü yoktur.

Bir konsolidasyon sürecini müteakiben iki buçuk yıl sonra TMB şaşırtıcı bir adım atar. Ankara'nın dışındaki muallim birliklerini, birer bağlı kuruluş, birer şubeye dönüştürmüşken, kendi kongresinde genel merkezi kapatmaya dönük karar verir (25 Ağustos 1928). Mustafa Necati bakanlık görevini sürdürmektedir. Bu muhtemelen harf inkılabıyla ilişkilidir. 1 Kasım 1928'deki düzenlemenin evvelinde bunun ön hazırlıkları ve duyuruları yapılmıştır. Ancak düzenleme eğitim camiası açısından kolay yaşanmayacak, birer öğretici olarak öğretmenlerin alfabeyi öğrenmeleri, öğrendiklerini aktarmaları, imladan başlayarak standardizasyon, uygun ders materyali ihtiyacı eğitim kadrolarını zorlayacaktır. CHF'nin 9 Ağustos 1928'de Sarayburnu'nda tertip ettiği

bir şenlikte, Atatürk'ün nutku ile bu süreç başlamıştır (Katoğlu, 1989: 415). Öğretmen camiasının yapıcı veya eleştirel tepkilerini paylaşacakları meslek kuruluşu Birliklerdir. Uyum sürecinin güçlükleri içinde tepkilerin ulaşacağı, bunları göğüsleyecek ve yönetecek kuruluş da TMB'dir. Oysa inkılabın bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bakanlığın öğretmen taleplerine bir kanal olan bu kuruluşla ayrıca bir de bu meseleden dolayı muhatap olması, mesaisi içinde arzulamadığı bir durum olabilir. Bakanlığın ilk müsteşarı Nafi Atuf Kansu'nun öğretmenlerin maarif müdürlüklerini ilgilendiren işlerde Birliği aracı kılmamalarına dair uyarı yazısı (1927) (Altunya, 1998: 40), TMB'nin şubesine dönüşmüş muallim birliklerinin, merkezden taşraya kamu otoritesinin bir uzvu gibi çalışsa da aşağıdan yukarıya doğru taleplerin iletilmesi için de çabaladığını gösterir, ancak bakanlık bundan hoşnut değildir.

Diğer taraftan o tarihe kadar TMB'nin merkezîyetçi modeli, şubelerin enerjisini olumsuz etkilemiş, müstakil davranma potansiyeli olanların da bu yeteneklerini törpülemiştir. Kurucu başkan Ahmet Halit, İstanbul'daki Cemiyetin aslında Mustafa Necati'nin bakanlığı döneminde dağıldığı kanaatinde-dir (akt. Altunya, 1998: 41).

1929'da İMB, TMB'ye karşı öteden beri federatif bir yapıyı, birlik şubelerinin özerkliğini talep ettiğini, ama bunun kabul görmediğini açıklar. Şimdi bıraktıkları noktaya geri dönmüştür. Geçen süre zarfında gerçekleşen konsolidasyon süreci, İMB'yi de (Özkan, 2019: 127-128) zayıflatmıştır. İMB 12 Nisan 1929'da yönetimini şekillendirmek, bu arada federatif ve esnek bir modelde yeni bir teşkilatlanma modeli ve düzenleme için adım atar (Pustu, 2022a: 126). Çok zayıf katılımlı bir toplantıyla yeni bir başlangıç yapılır (Vakit, 13 Nisan 1929). Maksudı kendi eksenini etrafında taşradaki muallim birliklerine de sahip çıkmaktır. 1 Ocak 1929'da Mustafa Necati vefat etmiş, Maarif Vekillerinin tekrardan sık değişeceği yeni bir periyoda geçilmiştir. 1936'ya kadar Maarif Vekillerinin hiçbirisi bir sene hizmet etmeyecektir. Birliklerin kısmen nefes almasında, 4 Mart 1925'te benimsenmiş Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırılmasının getirdiği iklimin de etkisi olur

1931-1935 Arasında İstanbul Muallimler Birliği

1930 Ağustosunda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bunun yanı sıra başka partilerin kurulması siyasal alanda nisbî bir rahatlama sağlar. Kısa sürecek bu evrede İMB kısmen canlanır. Canlanma sürecinde Tahsin Demiray (1903-1971) bir süre genel sekreterlik, İMB'nin süreli yayını Muallimler Mecmuasında ise uzun süre sorumlu müdürlük ile (Pustu, 2020) Birliği ayakta tutmaya çabalar. Kendisi genç müteşebbis eğitimci tipinin, Birliğin kurucu başkanı

Ahmet Halit'ten sonra ikinci örneğidir. İlkokul öğretmenliği ve okul müdürlüğünden o da yayıncılığa geçmiş, yayıncılıkta da hayli ilerlemiştir (Ertürk, 2012: 108-109).

Sürekli müdahalelerle örgütsel yapısını istikrarlı bir zemine oturtamayan İMB, maddi sıkıntıları eksik olmasa da serbest kalmanın getirdiği bir ümitle hareket eder. Bürokrasi tarafından muhatap alınış biçimi 1930'ların başında onlara ümit vermiştir. Bakanlık müsteşarı aynı zamanda pedagoji dünyasında iz bırakan simalardan Emin Erişirgil'in Birlik merkezini ziyareti (1930) ve Birlik mensuplarıyla uzun süreli toplantısı, Birlik yönetimiyle gündemdeki konulara dair görüş alışverişi, kendisinin onları dinleme ve muhatap alma biçimi Cemiyet yönetiminde olumlu karşılanmış, onu kendilerine daha değer verir bir makam sahibi olarak görmüşlerdir (Özkan, 2019: 141-142; Erişirgil, 2010: 38). Birliklerin hem Ankara hem İstanbul kuruluşlarında görev alan yukarıda da farklı vesilelerle ismini andığımız Kâzım Nami, aynı sene düzenlenen İstanbul Muallimler Birliği Kongresi vesilesiyle (1930) yakın geçmiş, Mustafa Necati devrini eleştirmiştir. Burada öğretmen kıyımı yaşandığı, tasfiye edilenlerin beş altı maaş nispetinde de olsa bir tazminat alamadığı, Birliklerin de onları savunmadığı, TMB'nin bürokraside etkin olmak ve yükselmek isteyenlere bir basamak olduğu suçlamasını yapar (Özkan, 2019: 157-158). Muallimler Mecmuasının yazı kurulu üyesi de olan Kâzım Nami, 1930-1931 arası nisbî rahatlatma ayları içinde, Muallimler Birliğinin uzun senelerdir uyusuk kaldığını, şimdi yeniden bir yeşerme gerçekleştiği kanısındadır. Eğitimcilerin işbirliği ülke çapında büyük bir öğretmen organizasyonu yaratacaktır. İMB taşra şehirlerinde öğretmen kuruluşlarının kurulmasını teşvik etmiş, onlar arasında hiyerarşik bir ilişki kurmadan muallimler arasında işbirliğini tesis etmek, muallim birlikleriyle ilişkileri artırmak isteğinde olmuştur (Özkan, 2019: 160-161).

Hâl böyle iken Kâzım Nami'nin yazısından bir ay sonra 1931 Nisanında ülkenin en büyük sivil kuruluşu Türk Ocakları kendisini kapatmak zorunda kalır. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra bu kuruluşun kapanması daha büyük bir hadisedir. Mayıs ayında da CHF üçüncü Kongresi yapılır, Genel Sekreter Recep Peker'in partideki ağırlığı artar. Parti, onun önderliğinde ülke çapında bir konsolidasyona gitmeye çalışır. Merkezi bürokratik devlet cihazını, parti teşkilatı üzerinden kontrolünü sağlayacak bir güce ulaşma hedefi, bunun yanı sıra sivil alanı daraltma çabası, 1936'da kendisi görevden ayrılınca kadar sürmüştür (Koçak, 1989: 113-115; Demirci, 2008: 113-117). İMB, yakın geçmişte TMB ile iç içe geçmiş Maarif Vekâleti bürokrasisiyle şimdi ise CHF ile karşı karşıya kalmıştır. Parti bir yan kuruluşu,

Halkevleri üzerinden kapsayıcılığını artırmayı amaçlamaktadır, bu İMB için yeni dönemin büyük meselesi olur.

İMB'nin Ankara'da TMB genel merkezinin kapanması sonrası önüne açılan geniş alanda ilerleyerek, büyüme ideali gerçekleşmez. Kâzım Nami Duru ya da Tahsin Demiray ve benzerlerinin İMB'nin özerkliğini koruyarak varlığını sürdürme tercihi düşünceden eyleme geçemez. Ne harf inkılabı (1928) ne de 1933'te yaşanacak İstanbul'daki üniversite reformu gibi büyük meselelerde İMB, Bakanlıkla zıtlaşmamış, ama netice de değişmemiştir. Ancak Birliğin bundan sonraki örgütsel hayatı bir sıkışmışlık içinde geçer. Birlik'in 1931'deki Başkanı Hamit Bey'in Ankara'ya gitmesi, Birlik süreli yayını için 600 lira yardım alması ve daha esaslı yayın yapacak bir dergi vaad etmesi İMB'nin mutad mali meselelerinin bir göstergesidir (*Milliyet*, 26 Temmuz 1931, s.3), İMB'nin o yıl piyasaya sunduğu "Mektepli Çikolatası" da bu meselelere çözüm üretmeye dönük bir adımdır (Özkan, 2019: 162). Ülkede eğitim camiasında en kalabalık kadroyu oluşturan ilkokul öğretmenlerinin maddi meseleleri, hakları gündemden hiç düşmemiş, İMB onlar için bir kongre düzenlemiştir (4 Ağustos 1932). 1932'de *Muallimler Mecmuası* da özel bir sayı çıkararak konunun üzerine gitmiştir. Birliğin bir sonraki Başkanı Ethem (Menemencioğlu) öğretmenlerin üzerindeki karamsar havayı anlatmaktan geri durmamıştır. O sene ve sonrasında derginin yayınında önemli aksaklıklar yaşanmıştır (Özkan, 2019: 165-167). Bu yıllarda İMB hem ayakta kalmaya çalışmış, hem de meslek mensuplarıyla dayanışmasını kendi imkânları içinde sürdürmüş ve kamuoyu oluşturmak için gayret göstermiştir. Birliğin tek parti rejiminin sınırlılıkları içinde İstanbul'da bir fikir merkezi olmak için çabalaması dönemin dikkat çeken bir başka özelliğidir.

H. Z. Ülken, 1931-1932 arasında İMB'nin Sultanahmet'te Taş Mektep'teki merkezinde; kendisinin, Mehmet Ali Şevki (Sevündük), Hamid (Ongunsu), Servet (Berkin), Sıddık Sami (Onar), Mükrimin Halil (Yınanç) ve Ethem (Menemencioğlu)'nun katıldığı toplantılarda haftada bir, mesleki meselelerini konuştuklarını anlatır (Ülken, 1950). Ülken daha sonra Sultanahmet'teki bu toplantıları Muallimler Birliği tartışmalı konferansları, felsefe toplantıları olarak zikreder (Ülken, 1992: 392, 441). O dönemde kendisi de İstanbul'da Öğretmen Okulunda, Kabataş ve Galatasaray liselerinde öğretmenlik yapmaktadır (Bakır, 2022). O ve diğerleri 1930'larda Muallimler Mecmuasının sınırlı yazar kadrosunun da (Pustu, 2022a: 285) bir parçası, sosyal bilimlerin farklı branşlarında sonraki yıllarda isimleri daha da fazla duyulacak kişilerdir. Aralarında Mehmet Ali Şevki Sevündük gibi Prens Sabahattin ekolünden bir sosyoloğu (Ülken, 1992: 443) Ethem Menemencioğlu gibi bir sosyal liberali (Haklı, 2016), Sabahattin'e yakınlık duyan fikirleriyle yazar-yayıncı

Tahsin Demiray'ı (Demirci, 2013) veya Mustafa Şekip Tunç'u, Hilmi Ziya Ülken'i dikkate aldığımızda bu halkanın değişik renkler içerdiği, Türk modernleşmesinin rotasına dair farklı fikirlere sahip simaların, Birliğin bünyesinde bazı faaliyetlere iştirak ettikleri anlaşılmaktadır. Bunların dışında Kâzım Nami Duru daha ayrı bir politik duruşu olsa da muallim birlikleri için örgütsel özerklik yanlısı, modern Türkiye'de bir öğretmen hareketi ağı oluşturma arzusu içinde bir eğitimcidir. Hepsinin de rejimin, serbest kuruluşlara izin vermeyen parti merkezli gidişatından hoşnut olmadıkları öne sürülebilir.

İMB, 1930'larda politik rejimin giderek daralacak koridorları içinde sıkışacak, nefes alamayacak hale gelecektir. Bu hem otoriterleşme sürecinin yeni bir aşamaya girmesiyle ilişkili genel hem de rejimin öğretmenleri okul dışında da politik mobilizasyonu sağlamak üzere daha fazla değerlendirmeye dönük özel tercihiyle ilişkilidir. E. Güngör'e göre, bu durum Muallim Birliklerinin tek parti idaresi için risk içeren tarafları olmasıyla ilişkilidir (Güngör, 1997: 212). 1930'un Ağustosundan başlayarak Serbest Cumhuriyet Fırkasının üç buçuk aylık ömrü içinde performansı, CHF idaresini tedirgin etmiştir. CHF Genel Sekreterliği tarafından 46 vilayet için oluşturulan 26 heyetin, 1930 sonu 1931 başında genel sekreterliğe sunduğu raporlarda, partinin içinde bulunduğu sorunları, ataleti çözmek için öğretmenlere müracaat edilmesi ve onlardan istifade etmeleri tavsiye edilmiştir (Göndörü, 2020: 141). Bu raporlarda öğretmenlerin CHP'ye alınmaları ısrarla istenmiştir. Türk Ocaklarının yanı sıra, Muallim Birliklerinden mutlaka faydalanılmasını, bu maksatla onların himaye edilmesini ya da bu kuruluşların birleştirilmesini savunan teklifler aynı raporlarda yer almıştır (Göndörü, 2020: 141-142). Bu evre Recep Peker'in parti genel sekreterliğe atanmasından (9 Mart 1931) kısa zaman öncedir. Peker bu makama seçildikten sonra 1931'in ikinci yarısında bir propaganda teşkilatı, CHF Halk Hatıpları Teşkilatı kurulur. Bünyesinde öğretmenlere özellikle yer verilir (Uzun, 2010: 103-105, Koçak, 1989: 114). Kendisini eski bir Birlikçi olan tanımlayan Demiray, Atatürk'ün 1928 harf inkılabı sonrası öğretmenleri tanımaya başladığını, gittiği şehirlerde muallim birliklerine de uğradığını, kendi partisinin teşkilatına göre Birlikleri daha canlı dinamik, atılğan, hür, pervasız biraz da dikbaşlı bulduğunu, buna mukabil parti teşkilatının hareketsizliğinden de memnun olmadığını yazar (Demiray, 1956: 42-43). Yukarıda CHF heyetlerinin tespitleriyle birleştirdiğimizde, 1931 ve sonrasında partiyi kitleleri mobilize edici bir organizasyona dönüştürme kararıyla birlikte öğretmenlerin daha önemli hale geldiği görülmektedir. Fırkaya bağlı olarak kurulan Halkevlerinin (19 Şubat 1932) asıl görevlileri öğretmenlerdir (Akyüz, 2012: 414, Altunya, 1998: 43-45). Bu kurum ile öğretmenler arasında kuvvetli bir ilişki oluşturulur. İMB mensupları, Halkevlerine

katılmaları yönünde taciz edilir, Birliğin zayıflatılması için uğraşılır. Birliğin buna karşı tek teminatı, kadrosunun içindeki yüksek okul hocalarıdır. Cemiyet, onların itibarından istifade etmek, o zümre içinde önemli isimleri başkan seçerek, bir bakıma vitrinini güçlü tutarak varlığını sürdürmek ister.

T. Demiray genel sekreterken, 1933 29 Ekimini müteakiben İMB'nin Halkevlerine iltihak etmesi için yazılı bir davet gelmiştir. Birliğin başkanlığını Ethem Menemencioğlu (1878-1965) yürütmektedir. Birliklerin zorlamalara maruz kaldığı bir devrede onun başkanlığı kabul etmesini Demiray talep etmiştir. Ancak Menemencioğlu, sürecin bu yönde gelişmesi üzerine de başkanlığı kendisine teklif eden ve bu vazifeyi kabul ettiren Demiray'ı ısrarından dolayı sorumlu tutmuştur. Demiray'a göre Ethem Bey "Hakikî bir demokrasi taraftarı ve hürriyet aşığı"dır (Demiray, 1956: 43). İkili arasındaki münasebet sonra da sürmüştür (Ertürk, 2012: 107). Ethem Bey 7 Aralık 1933'teki kongrede görevi bırakacaktır (*Milliyet*, 8 Kânununevvel 1933, s.1)². Felsefeci, psikolog Darülfünun/İstanbul Üniversitesi hocası Mustafa Şekip Bey (Tunç), Birliğin 1933'te başkanı seçilmiştir (Pustu, 2022b: 248).

Birliğe bir darbe de, İstanbul Adliyesi yanında müstakil Birlik binasının Adliye yangını sonrası (3/4 Aralık 1933) bu kuruma tahsis edilmesiyle gerçekleşir. İMB ise Halkevine yönlendirilmiştir. Birlik'in, 25 Mart 1935'te İstanbul Halkevi binasındaki son kongresinin, salonun başka bir toplantıya tahsis edildiği gerekçesiyle tamamlanmasına izin verilmemiş, toplantı yarıda kesilmiştir (Özkan, 2019: 170). Birliğin son mecmuası 1935 Mayıs'ında yayımlanmıştır. Kapağında altı ok vardır (Özkan, 2022: 171). 9 Mayıs 1935'te CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı toplanmış, Kurultayda Recep Peker Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk parti devleti olduğunu açıklamıştır

Geldiği nokta itibarıyla Halkevleri için İMB rakip bir kuruluş olmasa da Recep Peker'in şekillendirmeye çalıştığı yeni rejim kapsayıcı, kontrolcü, yekpare bir yapı kurma hedefiyle hareket etmektedir (Öz, 1996: 182). İMB, partinin bir kuruluşu, organı değildir. Hem Halkevlerine üye olmak hem de İstanbul Muallimler Birliği'ne üyelik tezat teşkil etmese de 1936 senesinde İMB'den Halkevlerine geçişlere bakarak bu esnekliğin sağlanmadığı anlaşılmaktadır. İMB iyice dışlanır, kendisini kapatması için bir baskıya maruz

2 Ethem Menemencioğlu'nun bir süredir yönetimde olduğu anlaşılmaktadır. 15 Haziran 1931'de seçilen yönetim kurulunda vardır (Pustu, 2022b: 247). 15 Ocak 1932'de seçilen heyette de bulunmaktadır. Bu kongrede yüksek zümreden yüksek muallim mektebi müdürü Ahmet Hamdi, Mülkiye Mektebi muallimlerinden Sıddık Sami ve Ethem orta zümreden Erenköy Lisesi Müdürü Mahir, Kadıköy Lisesi Muallimlerinden Mehmet Ali Şevki, Galatasaray Lisesi muallimlerinden İstanbul Maarif Müdürü Ali Haydar, ilk zümreden de Tahsin Demiray, Hamdi ve Ali Rıza seçilmiştir (*Milliyet*, 16 Kânunusani 1932) İMB'nin kongrelerini dikkate alarak yapılan çalışmada (Pustu, 2022b: 247) bu kongre yer almamıştır.

kalır. Kendi bünyesinde önemli bir isim T. Demiray yazılı bir çağrıyla kuruma davet edildiğini, kendisine üyelik teklif edildiğini kendisinin yüz yüze bir görüşme sonrasında Halkevlerinin bir parti kuruluşu olmasını gerekçe göstererek bunu reddettiğini yazar (Demiray, 1956: 43) Halkevlerine katılım konusu en sonunda bir Birlik toplantısında müzakereye açılır. Ancak konu sonuçlandırılmaz. Birlik İdare Heyeti görevi bırakır. Ocak-Şubat 1936'da 245 öğretmen de istifa edip topluca Halkevlerine geçer (Pustu, 2022b: 249), basında tüm üyelerin (900 üye) aynı şekilde davranacağına dair haberler de yer alır (Akşam 17 Kânunusani 1936, s.1, Pustu, 2022a: EK 14). Böylece üye sayısı azaltılarak Birlik'in kan kaybına uğraması, iyice küçülmesi, temsil gücünü kaybetmesi sağlanır. Basında fesh edildiğine dair haberlerin yanı sıra bir grup muallimin toplanıp bu karara direndiği haberleri de çıkar (Akşam Postası, 4 Şubat 1936) çıkar. Neticede İMB uygulanan taciz, dışlama ve baskı sonucu kapanmak zorunda kalmıştır.

Sonuç

1923 sonrasında nüfusun politik, sosyal olarak rüştüne erişmediği kabulüyle, Cumhuriyet'e intikal eden Osmanlı modernleşmesinin birikimi yetersiz görülmüştür. Burada “tebadan yurttaş dönüştürme” anlatısı içinde, Meşrutiyet rejimi içindeki toplumsal hareketlilik ve değişim modernleşme hikâyesi içinde silikleşir (bkz. Ünsal, 1998). Rejimin Milli Mücadele sonrası çoğulculuktan uzaklaşan karakteri, halkın rüştüne ermesi için zorunlu bir aşama olarak değerlendirilir. Erken Cumhuriyet devri ise birey-yurttaşın ortaya çıkışı için bir ön hazırlık devri olarak öne çıkarılır.

150 yıl önce modern bir sivil topluma kaynaklık edecek iktisadi gelişmeden ve şehirleşmeden mahrum olunsada Tanzimat'ın açtığı yolda Hamidiye rejimi ülkenin geleneksel toplumdan daha da uzaklaşmasını sağlayacak bir eğitim-öğretim ve okullaşma politikası uygulamıştır. Hem devlet okulları hem de özel okullar bakımından nitelik ve nicelikçe çeşitlenen kapasitesiyle ülkenin önemli şehirleri başkalaşmıştır. İstanbul bu şehirlerin başında gelir. Şehirde yirminci yüzyılın başında çoğu öğretmen okulu mezunu olmasada küçümsenmeyecek bir bölümü modern okullardan mezun ilk ve orta kademe öğretmenleri, bunun yanı sıra sayıları az ancak etkili yüksek okul hocasıyla bir eğitim öğretim camiası oluşmuştur.

Ülkemizin cılız meslek kuruluşları tarihinde ilk adıyla Muallimler Cemiyeti sonraki adıyla İstanbul Muallimler Birliği bu camianın içinde doğmuştur. 18 senelik hikâyesi içinde kendi inisiyatifiyle kurulmuş, İMB rahat bırakıldığı her aşamada, ayakları üstünde durmak için çabalamış istisnai bir

oluşumdur. Sadece öğretmen olmayan, girişimcilikleriyle dikkat çeken iki öğretmen biri kuruluşunda (Ahmet Halit Yaşaroğlu) diğeri tekrar canlandırılmasında (Tahsin Demiray) Birliğe önemli hizmetleri olmuştur. Bu organizasyon öğretmen camiasında tutunmak kadar, muhatap olduğu farklı siyasal rejimlere ve bürokrasiye kendini kabul ettirme mücadelesi vermiş, 1936'da gönülsüz bir şekilde kapanmıştır. İki hükümet merkezi, iki politik rejimle farklı ilişkiler geliştirmiştir. Bu haliyle sivil toplumun bir parçası olan meslek kuruluşlarının yaşama mücadelesine örnek teşkil eder. Mütareke, Milli Mücadele, Erken Cumhuriyet devrelerinin kendine has güçlüklerine muhatap olur. 1922-1927 ve 1930-1935 arasında Türkiye'nin maarif hayatına ışık tutacak süreli yayını, *Muallimler Mecmuası*nı çıkarmak da bu güçlüklerin bir parçasıdır. Mecmua zaman zaman öğretmenlerin şikâyetleri, talepleri için bir aracı, hiç de parlak olmayan durumlarını anlatmak için bir platform olmuştur. Kamu politikasını etkilemek, merkezi hükümet katında bir paydaş olarak kabul edilmek gibi bir rüş/erginlik alameti çok sayıda somut adım, Birliğin bünyesi içinde atılmış, dergi vasıtasıyla da kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu açıdan Birliğin kapanması kadar derginin de kapanması bir meslek kamusunun oluşumuna ket vurmuştur.

İstanbul Muallimler Birliği, Ankara'daki bir başka oluşumun Maarif Vekâletinin güdümüne girmesine, Cumhuriyet ilan edilmeden önce başlayan öğretmen hareketini konsolide ve kontrol etmeye dönük politikalarına karşı direnmiş, zaman zaman geri adım atmak zorunda kalmış, bağımsızlığını korumak için mücadele etmiş, bir aşamada da teslim olmuştur. Bu yönüyle kendisiyle aynı dönemde kurulan diğer öğretmen kuruluşlarından ayrılmıştır. Bir sendika gibi hareket etmesi muhatap olduğu camianın önemli bir kesimi tarafından talep edildiyse de sayılı anlar dışında bu istikamette ilerlememiş, ilerleyememiş, ilerlemek istememiştir. İlk, orta, yüksek kademedeki eğitici ve öğreticileri kapsayan üye yelpazesi içinde ilk kademe öğretmenler kimi zaman bu organizasyondan topluca ayrılırlar da her kademededen mensubu her dönemde olmuştur. İMB, modernleşme politikalarının Cumhuriyet öncesinde de sonrasında da destekçisi olmakla birlikte meslek camiasını temsil etmek üzere bağımsız bir kuruluş olarak davranmak istemiştir. Bu kapsamda bir taraftan rejimin diğer taraftan bürokrasinin çizdiği hatların dışına imkân ve fırsat bulduğu her zaman çıkmıştır. İMB'nin kapanması, Türk Ocaklarının (1931), Türk Kadınlar Birliğinin (1935) ve Mason Derneğinin (1935) kapanması dizisi içinde son halkadır.

Kaynaklar:

- Ahmad, F. (1986). *İttihat ve Terakki 1908-1914* (çev: Nuran Yavuz), İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. baskı,
- Akşam Postası (4 Şubat 1936, s.3). Muallimler Birliği fesh edilmeli mi edilmemeli mi?
- Akşin, S. (1992). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele C. 1, Mutlakiyete Dönüş*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- _____ (1998). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele C.2 Son Meşrutiyet (1919-1920)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Akyüz, Y. (2012). *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)*, Ankara: Pegem Akademi, genişletilmiş 2. Baskı.
- _____ (2019). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi 32. Baskı.
- Alkan, M. (2008). *Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme ve Eğitim, TALİD, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12, 9-84.
- _____ (2004). İmparatorluktan Cumhuriyet’e modernleşme ve ulusçuluk sürecinde eğitim. Kemal Karpat (ed.). *Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye’si* içinde (s. 73-242). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (1998). İstanbul’da sivil toplum kurumları toplumsal örgütlenmenin gelişimi [devlet-toplum ilişkisi açısından bir tarihçe denemesi]..A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan (ed.), *Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar* (s.79-145), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı,
- Altunya, N. (1998). *Türkiye’de Öğretmen Örgütlenmesi 1908-1998*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Bakır, Kemal (2022). Hilmi Ziya Ülken. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://turk-maarifansiklopedisi.org.tr/ulken-hilmi-ziya>
- Bektaş, E. (1993). Cudi Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cudi-efendi-muallim> .
- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çaha, Ö. (1997). 1980 sonrası sivil toplum arayışları. *Yeni Türkiye*, 18, 28-64.
- Çapan, S. (2020). Selim Sırrı Tarcan. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim adresi <https://ataturkan-siklopedisi.gov.tr/bilgi/selim-sirri-tarcan-1874-1957/>
- Davies, T. (2010). Civil society history VI: early and mid 20th century. *International Encyclopedia of Civil Society* (ed. Stefan Toepler, Helmut Anheier) , Springer, 361-366.
- Dellaloğlu, B. (2020). *Poetik ve Politik Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*, İstanbul: Timaş Yayınevi, 361-366.
- Demiray, T. (1956). *1950-1953’ün Hatıralık Fiske Taşları*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Demirci, H. A. ve Özkan, E., (2021). Abdülhamit Devrinden Milli Şef’li yıllara bir özel okul: Şemsülmekâtip’ten Okullar Güneşine. *Belgi Dergisi*, 22, I, 803-824.
- Demirci, H. A. (2013). Prens Sabahaddin yolunda bir Türk milliyetçisi: Tahsin Demiray ve çok partili siyasî hayata geçiş süreci içinde Ziya Gökalp eleştirisi. *Liberal Düşünce*, 71, s. 187-202.
- Demirci, H. A. (2008). Tek Parti Rejimleri ve İttihat Terakki tecrübesi ışığında Atatürk’ün Düşünce ve Aksiyonunda Parti-Bürokrasi ilişkisi. *Demokrasi Platformu*, 14, bahar , 103-123.

- Doğru, M. (2022). Gelenbevizade Said Bey. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/gelenbevizade-said-bey>
- Eisanstadt, S. N.(2007). *Modernleşme Başkaldırı ve Değişme* (çev: U. Coşkun), İstanbul: Doğu Batı,
- Ertürk, R. (2012). Cumhuriyet Döneminde bir Le Playcı Tahsin Demiray. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, (3)1, 107-146.
- Erdoğan, T. (2022). Maarif Nezareti. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/maarif-nezareti>.
- _____ (1995). *Maarifi Umumiye Teşkilatı Nezareti İdari Teşkilat Açısından*. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı .
- Erişirgil, M.E. (2010). *Bildiklerim* (haz: B. Varlık) Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Fortuna, B. (2005). *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam Devlet, Eğitim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Göldaş, İ. (1984). *İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)*, İstanbul: Kardeşler Basımevi
- Göndörü, D. S.(2020). 1930 Yılı Sonlarında Cumhuriyet Halk Fırkası Taşra Teşkilatı: Heyet Raporları Üzerinden Bir Değerlendirme. *Atatürk Yolu Dergisi*, 66, Bahar, 123-152.
- Güngör, E.(1993). *Dünden Bugüne Tarih Kültür ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 6. Basım.
- _____ (1997). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Haklı, S. Z. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal liberal bir akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioglu. *Liberal Düşünce*, 82, 55-77.
- Hatemi, H. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde derneklerin gelişimi. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, 198-204.
- Katoğlu, M. (1989). Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim Kültür Sanat (ed: S. Akşin). *Türkiye Tarihi*, 4 1908-1980 içinde (393-470) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kısa, A. (2020). Mütareke İstanbulu'nda Muallimler Cemiyeti ve Faaliyetleri (1918-1922), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/31, Bahar, 209-227.
- Kocka, J. (2004). Civil society from a historical perspective. *European Review*, 1, 65-79.
- Koçak, C. (1989) . Siyasal tarih 1923-1950. *Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* (ed. S. Akşin) (s.85-176) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Küçükalp, D. (2022). Kamusal alan. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, TÜBİTAK. erişim adresi: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kamusal_alan
- Mardin, Ş. (1997). Ottoman empire (ed. Karen Barkey and Mark von Hagen). *After empire multiethnic societies and nation building* içinde (s. 115-128). Colorado Oxford: Westview Press,
- Milliyet*, (1931, 26 Temmuz, s.3) Maarifte. Muallimler Birliği Reisi.
- Milliyet*, (1933, 8 Kânunuevvel, s.1). Muallimler Birliği kongresini dün yaptı.
- Nóvoa, A. (2000). The teaching profession in Europe: historical and sociological analysis (ed: Swing, Elizabeth S.; Jurgen Schriewer; Orivel, François). *In Problems and Prospects in European Education* içinde (s. 45-71). Westport, Connecticut: Praeger.

- Öz, E. (1996). *Otoriterizm ve Siyaset Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma* (1923-1945). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2000). Ortadoğu’da süregiden Osmanlı mirası ve devlet geleneği (ed. C. Brown), *İmparatorluk mirası* içinde (s. 186-221), İstanbul: İletişim Yayınları 2. Baskı.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, N. (2020). Nakiye Elgün. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nakiye-elgun-1880-1954/>
- Özkan, E. (2019). *Tek parti rejiminde bir sivil toplum kuruluşunun evrimi: İstanbul ve Ankara muallimler birliği* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Denizli.
- Pustu, Y. (2018). Nizamnamelerine göre II. Meşrutiyet Döneminde muallim örgütlenmeleri (1908-1919). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 34 (2) : 98 , 1-40.
- Pustu, Y. (2020). Muallimler Mecmuası. Atatürk Ansiklopedisi, erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muallimler-mecmuasi-1922-1927-1930-1935/>
- Pustu, Y. (2022a), *Türkiye Muallimler Birliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pustu, Y. (2022b) Muallimler Cemiyetinden İstanbul Muallimler Birliğine bir meslek örgütünün serencamı (1918-1936). *Atatürk Yolu Dergisi*, 71, 233-255.
- Raquel R., ve Varanda M. (2010). Professional Associations. *International Encyclopedia of Civil Society* (ed. Stefan Toepler, Helmut Anheier) , 1250-1256, Springer.
- Rıza Nur (1967). *Hayat ve Hatıratım*.C.3, İstanbul: Altındağ Yayınevi.
- Rıntala, M. (2003). Siyasal Kuşaklar. *Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi* C. II, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Sanay, E. (2012) Hilmi Ziya Ülken. *TDV İslam Ansiklopedisi* C.4, erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ulken-hilmi-ziya,>
- Tekeli İ. ve İlkin S. (2003). İttihat ve Terakki Hareketinin oluşumunda Selanik’in toplumsal yapısının belirleyiciliği. *Cumhuriyetin harcı köktenci modernitenin Doğuğu*, (s. 1-47). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin S. (1999), *Osmanlı imparatorluğunda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü* . Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Temizyürek, F. ve Dinçer, F. (2020). Kâzım Nami Duru. Atatürk Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-nami-duru-1877-1967/?pdf=3904>.
- Sarıhan, Z. (2019). *Millî Mücadele’de Maarif Ordusu*, Ankara: Pegem Akdemi, 2. Baskı
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, A. A. (2020). Nafi Atuf Kansu. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nafi-atuf-kansu-1890-1949/>.
- Topçuoğlu, E. (2023). ‘Sivil’ ve ‘demokratik’ bir sivil toplum nasıl mümkün olabilir?, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11/1, Mart , 97-119.
- Tunaya, T. Z. (1999). *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (1989). *T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Cem Yayınevi.

- _____ (1989a) . Siyasal Tarih (1908-1923). *Türkiye Tarihi*, 4 1908-1980 (ed: S. Akşin) , İstanbul: Cem Yayınevi, ss. 27-81.
- Uzun, H. (2010). Bir propaganda aracı olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilâtı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/11, 85-111.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 3. Baskı.
- _____ (1950, 27 Şubat). Muallimler Birliği ve Dünya Öğretmenleri Federasyonu, Sosyolog Gözüyle *Yeni Sabah*, s. 2.
- Ünsal, A. (ed.) (1998). *75 yılda tebaa’dan yurttaş’a doğru, bilanço 98*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Vakit (13 Nisan 1929, s.5), Muallimler Birliğinde.
- Yahya Kemal (ty). *Siyasi ve Edebi Portreler*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yaşaroğlu, A. H. (1936), 1936 Yılında Yayıncılarla Söyleşiler: Ahmet Halit Yaşaroğlu ile Muallim Halit Kütüphanesi Erişim adresi: <https://www.dunyabizim.com/1936-yilindan-yayincilar-la-soylesiler-ahmet-halit-yasaroglu-ile-muallim-ahmet-halit-kutuphanesi-uzerine>
- Zürcher, E. J. (2012). Kemalist Cumhuriyet’in kurumlarının inşası: Halk Fırkasının rolü. (T. Atabaki-E. J. Zürcher (ed). *Türkiye’de ve İran’da otoriter modernleşme* içinde (s. 87-100), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.